

268238

ова
вжндя
іотечка

НАТАЛЯ КОБРИНСЬКА

ЯДЗЯ і КАТРУСЯ

ЛІТЕРАТУРА
і МИСТЕЦТВО

НАТАЛЯ КОБРИНСЬКА

ЯДЗЯ І КАТРУСЯ

ПЕРЕДМОВА

Г. О. ІВАНОВСЬКОЇ

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

ХАРКІВ—1932

8

ГКХ 993

Бібліографічний опис цього видання розміщено в Дієпису Українського Друкут, Книжковому реєструарт та інших публічних Української Книжкової Палати

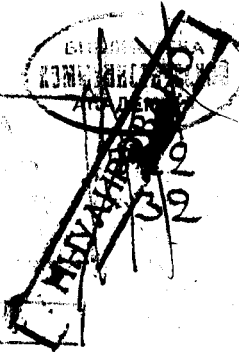

195472 - R

Друкарня школи ФЗУ
„Укрполіграфоб'єднання“
Одеса, Пастера, 15.

268238

БІБЛІОГРАФІЯ

ПЕРЕДМОВА

Наталя Кобринська це—яскрава постать письменниці, що найбільше місця в своїх творах відводить жінці, відображенню її психіки й перечувань, умов її життя. Головні дієві особи майже всіх оповідань Кобринської—жінки, жінки різного віку, різних клас, різних вдач, взяті в різні моменти їхнього життя. Героїні оповідань „Купецька дитина“, „Ядзя і Катруся“ (напочатку оповідання)—дівчинки; Гінда в першому з названих творів належить, як можна бачити вже із наголовка оповідання, до купецтва; основні її риси—скупість, ощадність, міцно виявлена комерційна жилка; Ядзя—панська дочка, що її пестить її сім'я; Катруся—смілива та самостійна селянська дитина. У дальшому розгортанні оповідання Ядзя й Катруся вже дівчата; дівочі постаті ми зустрічаємо і в інших оповіданнях: в оповіданні „Задля кусника хліба“ Кобринська малює злиденне становище попівських доньок після смерти їхнього батька, героїня оповідання „Рожа“—молода красуня-селянка й т. інш. У вже згаданому оповіданні „Задля кусника хліба“ Кобринська каже й про важкі життєві

умови жінки, що лишилася після чоловікової смерти сама з дітьми. В оповіданні „Перша вчителька“ ми бачимо колишню кріпачку, в оповіданні „Du bist die Ruhe“/„Ти—спокій“/ Кобринська освітлює психологію жінки-інтелігентки, її внутрішнє життя в різних його проявах. В оповіданнях „Дух часу“ та „Янова“ Кобринська дає яскраві постаті старих жінок: у першому—попаду, що відчуває, як дух часу віддалив від неї її дітей, у другому—селянку, що їде вперше залізницею. І коли в останніх творах Кобринської, у творах, що стосуються років 1916—17-го ми знаходимо, як і в багатьох інших письменників тієї доби відгук на війну, на военні події, то ми бачимо, що й війну Кобринська зображує здебільшого або в сприйманні жінки („Свічка горить“), або кажучи про ролі жінки під час війни („Полишений“, „Каліка“).

Це велике місце, що його відведено жінці в творах Кобринської, цілком відповідає ставленню Кобринської до жіночого питання, тій ролі, що належить їй в розвитку сучасного їй жіночого руху—західньо-українського фемінізму, породженому розвитком буржуазії.

Кобринська брала найактивнішу участь у гуртку молодих галицьких письменниць, що в 80-их роках 19-го сторіччя об'єднались під гаслом боротьби за визволення жінки. У 80-их роках на ґрунті розвитку капіталізму з його суперечностями поживляється в Галиччині громадське життя, починається боротьба за

здобування економічної, національної та політичної волі України, з'являється ціла низка борців-революціонерів, як Франко, Павлик. У зв'язку з цим пожвавленням громадської діяльності ми спостерігаємо в Галиччині тієї доби й виникнення жіночого руху. Утворюються жіночі товариства, з'являються публіцистичні твори, присвячені жіночому питанню, що розглядають становище жінки та закликають до піднесення її прав. Жіноче питання виникає вперше в творах вже згаданих видатних діячів того часу, Франка, Павлика та інш. Але особливого значення набуває воно в гуртку дрібнобуржуазних галицьких письменниць (Юлія Шнейдер, Климентина Попович, Євгенія Ярошинська, Боярська), що одним з найактивніших членів його була, як ми вже казали, Наталя Кобринська.

Коли Наталі Кобринській було тільки дванадцять років, вона випадково ознайомилася, як довідуємося ми з її автобіографії, із статтею, що торкалася питання про становище жінок. Погляд на жінку, що про його існування дізналася Кобринська з цієї статті, як на щось нижче від чоловіка, глибоко образив і обурив її. Відтоді вона починає гаряче цікавитися жіночим питанням, що його розв'язуванню віддає пізніш свої сили. З дальніших впливів на збудування поглядів Кобринської на життя взагалі й на питання про становище та ролі жінки в житті треба відзначити таких закордонних, українських та російських письмен-

ників та вчених як Бокль, Джон Стюарт Мілл, Дарвін, Маркс, Драгоманов, Чернишевський, Белінський, Добролюбов, Пісарев. Проте соціалісткою Кобринська не була, лишаючись на позиціях дрібно-буржуазної ідеології, що не ставить собі за мету соціалістичний переворот.

Якщо література мала такий великий вплив на розвиток самої Кобринської, то вона вважає, що література може також збудити свідомість і інших жінок, і з цією метою засновує р. 1884-го в Станиславові жіноче товариство, що мало бути жіночою читальнею, сполученою з літературним видавництвом. Домагаючись кращого становища, кращої долі жінки, Кобринська провадить активну роботу в справі організації жіночого руху, скликає жіночі наради, виступає з палкими промовама, де боронить права жінок, видає вкупі з Оленою Пчілкою альманах „Перший вінок“ і т. інш.

Разом з практичною працею в галузі жіночого руху, Кобринська сприяє розвиткові жіночого питання і своєю літературною діяльністю. Про важке становище жінки, про потребу поліпшити її життя пише Кобринська в своїх публіцистичних творах; жінка з'являється головною, дієвою особою її оповідань.

У своїх публіцистичних творах Кобринська освітлює умови життя і селянки, і інтелігентки та закликає до підвищення освіти поміж жінок, до економічної

незалежності жінки, до всебічного поширення її прав, не розуміючи однак, що єдиним розв'язанням питання є революція, є повалення капіталізму.

Визнаючи художню літературу за один із могутніх засобів впливу на людську психіку, Кобринська надає їй великого значення в справі розвитку жіночої самосвідомості і, крім того, вважає, що в літературних творах жінки можуть якнайкраще висловити свої думки та побажання про своє становище. Своїми белетристичними творами, також як і публіцистичними, Кобринська бореться за поліпшення жіночої долі в межах буржуазного суспільства.

Художню діяльність Кобринської можна поділити на 3 періоди. Перший з них охоплює роки 1882-1893, другий припадає на роки 1893-1899, третій— на роки 1914-1917.

У першому з названих періодів Кобринська додержує засобів і вимог етнографічно-реалістичного напрямку, не позбавленого в неї деякого впливу романтичної школи. У цю пору вона вважає реалізм за найкращий та найдодільніший з літературних напрямків: „Новим і сучасним потребам“—пише р. 1884-го Кобринська в одній із своїх статей—„найбільше відповідає літературний напрямок, званий реалізмом, себто представлення дійсного світа, дійсного життя, дійсних не абстрактних і не підкрашених людей та людських пристрастей та відносин“.

Оповідання, що належать до другого періоду літературної творчості Кобринської, відмічено яскравим впливом імпресіонізму, напрямку, що панував у літературі кінця 19-го та початку 20-го сторіччя й що полягає, головним чином, у тому, що письменник малює не так життя, а здебільшого вражіння від нього (назва імпресіонізм походить від французького слова „impression“—вражіння).

Твори третього періоду поєднують риси і реалізму і імпресіонізму.

Оповідання „Ядзя і Катруся“ написано протягом р.р. 1890-1893, у перший, етнографічно-реалістичний період літературної діяльності Кобринської. Письменники цього напрямку, маючи за мету точно відобразити життя, звертають багато уваги на змалювання зовнішнього його боку: місцевості, де провадиться дія оповідання, зовнішності дієвих осіб, усіх подробиць їх життя. Це змалювання часто набуває характеру перелічування, збивається на натуралізм. За загальним напрямком їх творчості, письменники-реалісти-етнографи в багатьох своїх творах дають побутові риси, ба навіть переважують ними оповідь. Оповідання „Ядзя і Катруся“ починається з дуже характерного для таких творів опису тієї місцевості, де розгорнеться дія: змалювання природи Покуття (в запитувальній побудові фраз цього змалювання ми бачимо той романтичний присмак у творчості Кобрин-

ської, що ми про нього згадували) переходить в опис села й наприкінці Кобринська дає картину панського двора. Такі ж самі детальні описи і місцевості, і приміщення ми знаходимо в оповіданні й далі. Пригадаємо деякі з них.

„Навколо городу повигинався на всі боки паркан, в положенні штахети заступлено простим кіллям. Двір був облуплений, ринви пообривані, а великі, замазані брудом, вікна дивилися по мертвецьки на широке підвір'я і понижені будинки“...

„У кухні стояла велика піч з великим огнем, а навколо попід стіни були лавиці й полиці, заложені горшками, мисками та ложками. На великому столі стояло кілька великих баняків¹⁾ кулеші. Попід лавиці було повно цебриків і коритів з помями“.

Такого ж характеру перелічування має й змальовання зовнішності дієвих осіб:

„З делікатної і хорошої дитини виросла висока, гнучка, з правильними рисами лиця, панна. Темно-русьве волосся, прекрасно гармоніювало в її білим матовим лицем і темно-голубими очима“.

Детально, зберігаючи всі подробиці та всі послідовності дії, описує Кобринська й життя своїх героїв. Багато уваги приділяє вона відтворенню побутових рис. Особливо старанно змальовує вона побут в сценах, присвячених перебуванню селян на заробітках.

¹⁾ Баняк—великий горщик.

„Ядзя і Катруся“—останній з творів першого періоду літературної діяльності Кобринської. У ньому синтезується багато мотивів та особливостей попередніх її оповідань, що на них відбився вплив тих письменників та вчених, яких твори були за улюблене читання Кобринської за її молодощів.

У центрі оповідання „Ядзя і Катруся“, як свідчить вже сама його назва, стоять дві жіночі постаті,—цей твір дуже характерний для Кобринської тією великою ролею, що належить у ньому жінці. Ті питання про становище жінки, що їх Кобринська торкалася раніш, повстають знов у цьому оповіданні про долю двох жінок. У своїх творах Кобринська часто звертає увагу на важке економічне становище жінки й порушує питання про те, як можна розв'язати його. Вона вказує, що через свою несаможиттєвість жінка часто змушена бачити єдиний для себе вихід, єдину змогу існувати в шлюбі. Дуже сильно говорить Кобринська про одну з таких численних пригод в оповіданні „Задля кусника хліба“, де вже самою назвою підкреслено основну тему твору: молода дівчина Галя йде заміж за нелюба „задля кусника хліба“, і в останній сцені оповідання, де ми бачимо Галю й її матір у той день, коли має відбутися шлюб, в сумних поста-тях двох жінок серед радісної природи літнього ранку Кобринська дає яскравий малюнок і всієї глибини трагізму, й всієї ненатуральності такого шлюбу:

„Місяць уже цілком сховався за гори, шезли вічні тіні, лише зоря світила червона. Все віддихало оживляючим холодом. Квітки, що лише пробудилися, травки й листки світились злиті свіжою росою, а причеплені до галузок метелики чекали, аж мокрі крилечка їх овіє вітер і осушить сонце. Ціла земля якби в набожній задумі приклякла, зложивши руки, а шепотливий і дзвінкий потічок ніби її устами говорить ранню молитву.

З цвинтарного горба сходили дві жіночі постаті. Ішли тихо, спустивши голови, як дві зламані биліни, і лише дрібне ріща хрустило під їх ногами. Краса ранку не промовляла до їх душі, а здоровий холод переймав дрошем. Із корча випорхнула пташка, захиталася на довгим прутіку й зацвірінькотіла. Повернула маленьку голівку, глянула одним оком на небо, другим на землю, глянула на жінок, ужарила крильцем і вернула назад до любого гнізда до милого друга, що гойдався на довгій галузці. Мала пташина любивалася природою, зазнавала любови й щастя й тишилася життям.

А обі жінки—чи також тишилися життям? Чи були це сльози любови, щастя і віхи, що текли по їх блідих замучених лицях?“

До такого ж безрадісного шлюбу приходять і Ядзя в оповіданні „Ядзя і Катруся“. Почасти ті ж самі матеріяльні умови, що й в оповіданні „Задля кусника хліба“, почасти погляд на потребу для дівчини вийти заміж, підкоряючись законам буржуазного суспільства і стаючи хатньою рабинею—це все дуже яскраво, на багатьох ілюстраціях, показує Кобринська в оповіданні „Ядзя і Катруся“—примушують Ядзю, також, як і Галю, згодитися на освідчення нелюба,

У неразово згаданому оповіданні „Задля кусника хліба“ Кобринська накреслює й інший похід з важкого економічного становища жінки. Це самостійна праця, самостійний заробіток жінки: Оля, Галиця сестра, намагається діставати хоча б деякий заробіток, вона бере шиття й цим заробляє гроші. Галя, змушена піти заміж за нелюба, жалкує, що її не навчили нічому, що дало б їй змогу заробляти собі на життя й, таким чином, позбавило б її потреби погодитися на небажаний шлюб.

В оповіданні „Ядзя і Катруся“ Кобринська вже цілком виразно розв'язує це питання про економічне становище жінки, що вона його накреслює в оповіданні „Задля кусника хліба“. Замість тихої Олі й вмученої Галі з їх боязкими спробами роботи й марними жалкуваннями про несамотійність, Кобринська дає нам постать бадьорої, веселої Катрусі, що сміливо завойовує свою незалежність під глузування свого оточення.

Про «самостійність» селянських дівчат, що базується на боротьбі за їх економічну незалежність, згадує Кобринська і в оповіданні „Задля кусника хліба“, кажучи про те, як заздрила їх становищу Галя. Поряд із цим Кобринська відзначає й ту різницю, що ніби існувала поміж селянками й дрібною буржуазією в питанні про заміжжя: в той час, як Галя перебуває в оточенні паничів, „що знають ліпше рахувати, як

любити", селянські дівчата, як каже Кобринська, можуть «вільно віддатися» за того, хто їм подобається. У цьому яскраво виявляється ідеалістичний світогляд авторки. Питанню шлюба й тих перечувань дівчини, що зв'язані з ним, Кобринська приділяє багато уваги в своїх творах, дарма, що в оповіданні „Дух часу“ вона називає найважливішою хвилиною в житті „жінки“ той момент, „коли вона стає під шлюбний вінець“. І в оповіданні „Ядзя і Катруся“ вона дає нам багато спостережень у питанні про кохання та шлюб у середовищі, з одного боку, панів, з другого боку—селян.

Протягом усього оповідання „Ядзя і Катруся“ Кобринська проводить паралелю поміж життям панни Ядзі та селянки Катрусі. Напочатку його вона малює з одного боку маленьку Ядзю, що її всі пестять, з другого боку її ровесницю Катрусю, дочку бідної селянської вдови, що вже в дитинстві знайомиться з тяжкими сторонами життя. Пізніш Кобринська дає дві постаті дівчат—Ядзі, що нудьгує й мріє про шлюб, і Катрусі, що працює завжди весела й бадьора. Наприкінці оповідання ми бачимо Ядзю, що сумна виходить заміж, й Катрусю, що, вийшовши заміж, незабаром утратила чоловіка, зазнала з малими дітьми злиднів і всеж далі уперто працює й рішуче бореться з життям.

Ця паралеля поміж панною й селянкою не випадкова в Кобринської. Після перших трьох оповідань

в життя української дрібної буржуазії Кобринська звертається в своїх творах до змалювання іншої класи—селянства. („Янова“—1885р., „Виробець“—1889р., „Перша вчителька“—1892 р.).

В оповіданні „Янова“ Кобринська дає нарис психології старої селянки. В оповіданні „Виробець“ разом з національним мотивом, що виявляється в питанні про те, що треба обрати свого, українського, а не польського пана, відбиваються вже й класові інтереси, зустрічаються відгуки класової боротьби, що найяскравіше виявляються в останній сцені оповідання, де на питання, „чи той вибраний Якіма голосом пан із Львова обітре той кривавий піт з мужицького чола, чи зменшить податки й датки, чи верне право до затраченої землі, зарінок, лісів і пасовиськ“—селянин Яким відповідає: „Не зна-ти.“ В оповіданні „Перша вчителька“ Кобринська малює сучасне їй село. Ми знаходимо в ньому й деякі риси з часів кріпацтва. Щодо оповідання „Ядзя і Катруся“, то, в ньому Кобринська поглиблює всі ті мотиви, що ми їх спостерігаємо в попередніх її творах з життя селян. Вона розглядає в ньому селянство на тлі картин з панського побуту, порівнює життя панів та селян, торкається питання про ті взаємини, що існують поміж двома класами і, як представниця поступової буржуазії, стаючи на бік селянства.

Малюючи панство й селян, Кобринська звертає багато

уваги, поперше, на економічне становище тієї й іншої класи, що обумовлює все їхнє життя, подруге—на ставлення представників цих обох клас до економічних умов життя.

Щодо панства, то в оповіданні „Ядзя і Катруся“ Кобринська показує нам дві верстви панів: з одного боку—бенкетування багатих панів, з другого боку—збіднілих під тиском капіталістичного розвитку поміщиків, до яких належать Солецькі, Ядзині батьки, з їх дрібними турботами, з їх звичками до багатства, з їх намаганнями зберегти хоча б рештки тих розкошів, що вони їх втрачали. Щодо ставлення панства до економічних умов життя, то, як на дуже характерну для нього рису, Кобринська вказує на те, яке велике значення мали в його середовищі грошові інтереси, підходячи до цього наївно-ідеалістично. Наприклад вона показує нам цілу низку панів, що, вибираючи дружину, керуються економічними міркуваннями. Суті капіталістичного суспільства як слід Кобринська не тямить, лишаючись в колі народницьких ідей.

В оповіданні „Ядзя і Катруся“ Кобринська відводить багато місця змалюванню економічних умов селянського життя. Протягом усього оповідання вона підкреслює ту бідність, в якій живуть селяни. Вона каже й про вдову, Катрусину мати, що, коли пани беруть її дочку до себе, рада вже тому, що її дитина матиме кусень хліба; вона каже й про ті злидні,

268238

які доводиться терпіти пізніш Катрусі. Тоді як, говорячи про панів, Кобринська дає нам багато зразків їх бездіяльного легкодумного життя, що базується на їх матеріальній забезпеченості, вона, оповідаючи про селянство, звертає увагу читачів на те, що воно провадить своє життя в безперервній важкій праці. Так працюють Катруся й її чоловік, а коли Катруся захворіла, вона мусить лежати сама, маленькі діти її лишаються без догляду, бо ніхто з сусідів не має змоги допомогти їй через те, що всі перевантажені роботою. В оповіданні „Ядзя і Катруся“ Кобринська зупиняється й на відтворенні життя селян, що через матеріальну нужду йдуть на заробітки. Вона докладно описує важкі умови їх праці й дає різні картини з їхнього побуту.

У питанні про ставлення селян до грошових інтересів Кобринська знов таки в тоні ідеалістичного народництва відзначає їх протилежність щодо цього панству: вибираючи жінку, селяни не надають того значення матеріальній стороні справи, як пани, а часто керуються почуттям; яскравим прикладом цього є одруження Максима з Катрусею.

Ненатуральному ставленню панів до найважливіших питань життя Кобринська протиставить здоровий до них підхід селян.

В оповіданні „Ядзя і Катруся“ Кобринська звертає багато уваги на взаємовідносини поміж цими двома

клясами. Вона відзначає, що пани часто ставляться до селян, до робітників цілком презирливо-брутально, обвинувачують їх у різних хибах: у лінощах, у крадіжках, у пияцтві, у невдячності. Життя поміщиків і селян проходить бік-о-бік, проте цілком відокремлено одних від одних. Взаємовідносини встановлюються іноді на цілком випадковому ґрунті, бувають продиктовані еґотичними бажаннями панів: у пані змирають всі діти, вона пригадує повір'я селян, що для того, щоб діти лішилися живі, треба взяти у куми найбідніших жебраків, і бере собі в куми селян; куми, дуже задоволені тою пошаною, що випала на їхню долю, починають часто ходити до панів, але взаємовідносини й тут не налагоджуються: селяни не відчувають привітності з боку панів і потрохи знов віддаляються від них. Навіть тоді, коли пани, як здається, ставляться до селян добре, як, наприклад, Ядзя, то й тут Кобринська підкреслює їх неухажливість; Ядзя не пригадує, плутає імена селян, стару Лукиниху називає Іванихою.

Цю відокремленість панів від селян та їх ставлення до селян особливо яскраво малює Кобринська в сцені, де Ядзя, попавши до хворої Катрусі, товаришки своїх дитячих років, не тільки не пізнає її, але коли довідується від фурмана, що це Катруся, то на його прохання: „Та то, прошу пана, це Катруся Петришина, що була за Максимом Іваньким“—не знаходить на відповідь нічого іншого, крім усміха й та

ких слів: „Ото довідалася, як ці люди навіть і назватися по-людськи не вміють і випроваджують своїх антенатів¹⁾ якби бо-зна-якого знаменитого роду“. В особі Ядзі Кобринська виводить тих панів, що були філянтропами. Ядзя лікує селян, бере участь у льотеріях і сама улаштовує їх; випадково побачивши ті злидні, серед яких перебувають селяни, вона намагається полегшити умови їхнього життя. Але вся її допомога зовсім недостатня: наприклад, хворій жінці, що лежить сама з маленькими дітьми в холоді, в бруді та в бідності, Ядзя посилає „трохи малинового соку“ і „маленьку в'язанку соломи“. Та іронія, що ми її часто спостерігаємо в оповіданні „Ядзя і Катруся“ відносно панів, з особливою силою виражається в сцені панської філянтропії наприкінці оповідання, де Ядзя, ніби підтримуючи селян, що їм градом вибило хліб, видає їм по гарнцеві²⁾ збіжжя й по десять крайцарів³⁾; селяни розчаровані, незадоволені, а Ядзя сильно роздратована їх невдячністю: „Стільки понесла труду, прикростей, а за те не вчула навіть доброго слова“. Та висміюючи філянтропію, Кобринська не вказує революційних шляхів поліпшити долю бідноти.

Як ми вже казали, оповідання „Ядзя і Катруся“

1) Предків.

2) Гарнець—міра сипких тіл (дещо більша ніж 3 літри).

3) Крайцер—австрійська монета, вартістю менш за 1 копійку.

останній із творів першого етнографічно-реалістичного періоду літературної діяльності Кобринської. У ньому письменниця яскраво освітлює ті питання, що вона їх торкалася раніш. Поставивши в центрі оповідання двох жінок, що, ми бачимо, дуже характерно для Кобринської, вона звертає головну увагу на такі питання: поперше—на жіноче, подруге—на класове. Ті спостереження над життям та психологією селян, що ми їх бачимо в попередніх оповіданнях „Ядзя і Катруся“ творах Кобринської, зростають у ньому в яскравий малюнок побуту селян та їх взаємовідносин з панами. Щодо жіночого питання, то, підкресливши ще раз той факт, що через свою економічну несамостійність жінка часто буває повинна погоджуватися на шлюб з нелюбом, Кобринська в постаті Катрусі дає образ вільної незалежної жінки, що в праці знаходить вихід з важких умов життя. Так розв'язує Кобринська в оповіданні „Ядзя і Катруся“ жіноче питання, що було нервом її діяльності. Як бачимо вона є представниця буржуазного фемінізму, в першій своїй фазі непозбавлена ідеалістично-народницьких поглядів. На свій час діяльність Кобринської була поступовим явищем, руйнуючи залишки поміщицько-кріпацького ладу, хоч остаточного виходу трудящим—революції, вона і не вказувала.

Г. Івановська.

ЯДЗЯ І КАТРУСЯ

Хто не знає нашого розкішного Покуття у гір Карпатських гір, що підносяться буйно, високо й гинуть у далекій синявій мряці облаків? Хто не знає тих швидких потоків, що шумно скакують з похилин і крутяться жваво по широких зарінках? ¹⁾ Десь серед зарінку стане Гей би ²⁾ на перекір жвавому потокові збитий у пупу густий луг, а потік гнівний, що мусить його обходити, шумить і цоркає о великі річки ³⁾. Де-не-де покажеться невеликий дубовий сосок, а далі тягнеться незміряна оком рівна просторинь орного поля. Там бачиш широкі долини, вузькі з високими межами ниви, які аж сніють золотою пшеничкою й ячменем, срібним колоссям жита та повійним гнучким вівсом. Попри високі китиці кукурудзів підхоплюється широколистяний тютюн, а часом мигне шматок зеленої млаки ⁴⁾ з червоними, синіми та жовтими квітками, мов коверець, перетиканий бокою рукою.

¹⁾ Зарінки—береги гірських рік.

²⁾ Гей би—немов.

³⁾ Ріняки,—каміння, що лежать біля ріки.

⁴⁾ Млака—трясовина.

Однак село, до котрого зближаємося, не визначалося особливою красою. Тут уже губилася ціха¹⁾ гірської околиці, і село набирало виду більше подільських сіл. Воно лежало у долині серед широкого поля, що по обох його боках розтягалась на високих горбах, гей би спляча у кориті дитина. Самою серединою плив невеликий потік, а його мутні води котились ліниво по осілому на дні намулі. Вічний його супокій був нарушений хіба лише тоді, коли топився зимовий сніг і болотними швидкими струями збігав до сумного потоку. Жвавість маленьких ручаїв уділялася і потокові, і тоді він шумів, виливався з берегів, забирав усе, що по дорозі попало, і ніс до свого багатого сусіда Прута²⁾. Восени звичайно сільські газдині³⁾ мочили в мутній воді потоку коноплі, і тоді він виглядав ще сумніший, вода ще темніша та мутніша, а довкруги розходився немилий воздух, що було великою причиною для дітей з цілого села, котрі збиралися гурмами ловити дрібну затроєну коноплями рибку. Рівнобіжно з потоком тягнулася вузька сільська дорога, перекидалась через нього невеличким мостом і пнула далеко вгору. По другому боці моста стирчали голі високі горби, покриті лише низькою, подекуди перепаленою сонцем травною. Місцями земля розпадалася і шкірилася здалека глибокими

1) Ціха—прикмета.

2) Прут—притока Дуная, що починається в Карпатських горах.

3) Газдиня—хазяйка.

жовтими ярами. Напроти цих гір, де пропадала вже з виду дорога, котра на похиленні значно вносилася над селом, стояв панський двір і гордо споглядав на сільце, лежаче в долині, на невеличку з трьома банями церковцю й на обросле садом попівство, що майже притулилося до церкви над мутним потоком. Ціле село ніби хильцем уходило гордого погляду панського двора, одна лише корчма на противному боці двора, стояла чепурно й ніби всміхалася до нього довгим рядом вікон з потрійними шибамі¹⁾.

Двір був великий, старий, але добре удержаний, з високо підмурованим і на стовпах опертим ганком. На просторому подвір'ї перед ганком був невеликий газон²⁾, а далше господарські будинки. До одної сторони дому припірав великий цвітник, а за ним тягнувся довгий сад. Горód був уряджений на англійський лад, на зелених газонах виднілися клюмби³⁾ вселяких квітів, маленькі заграничні в різних відмінах деревця і щеплені рожі, а на самій середині широко розкладалася американська сосна. Високий пліт⁴⁾ заслоняв груболистий боз і інші спіреї, а кути огороженого горóду притіювали молоді соснові та грабові гаї.

1) Шибa—віконне скло.

2) Газон—травник (трава, що вкриває муріш садків і парків).

3) Клюмба—грядка з квітами.

4) Пліт—тин.

Молода пара людей проходжувалася пові-
ним ходом по кручених стежках горбоду. Гар-
лице жінки було таке бліденьке, як перша в
няна квітка, а голубі очі гей би закривали
хмарою. Мужчина сумно споглядав на сво-
блїду товаришку, що її краса природи не в-
селила, а свіжість воздуха переймала дроз-
Мовчки переходили вони попід тїнисті дере-
штучні гаї та переповнені квітами клемби. По-
широко розложеними галузями сосни квіли ро-
кинені громадами сині та білі фіялки, а с-
лодкий їх запах приманював здалека. Моло-
жінка однак споглядала байдужно на сяючі кр-
сою рослинки, як і на ціле окруження, пові-
життя і сили; за те мужчина видно не м-
опертися красі природи, бо зігнувся і пода-
блїдїй своїй товарищі кілька зірваних фіяло-
Вона машинально витягнула руку, взяла від ньо-
квітки, а відтак обое пішли дальше круто-
стежкою. Маленька фіялка мала два пуплиш-
й молодий зав'язок насіння.

— Ох!—зідхнувши, відізвлася до свого т-
вариша блїда жінка.—Така дробина, а вже буд-
тїшитися новим життям, відродиться молоді-
поколінням. Боже мій! Це таке звичайне прав-
природи, лише ми не маємо того щастя.

При цих словах молода жінка розплакалас-
Мужчина пригорнув її до грудей. Його души-
сльози, і він лише насилу їх повздержував.

Десять літ як вони жили з собою. Бог їм да-
був двоє діточок, але і зараз забрав, скоро ли-
уродилися, тож і тепер, коли знов надїялис-

ового гостя, боялися, що доля не дасть їм вивести й тоту дитину.

— Може б ти поїхала до лікарів,—відозвався кінці несміливо мужчина.

— Та що з того,—відповіла з резигнацією жінка.—Чи я вже до них не їздила?

І знов вони переходили мовчки довгі стежки орбоду.

— Знаєш що,—промовила по добрій хвилині жінка, підносячи сльозаві очі на мужа.—Я ула ще від моєї бабуні, що десь має бути між лопами звичай, що як їм діти не ведуться, то вони беруть у куми послідніх жебраків, і це має помагати.

— Га, є речі, про котрі філософи не сніжили—законклюдував муж.—Хто знає, може й у цьому що є,—додав задумуючись.

Ця розмова мала реальні наслідки, бо, дійсно, як пришла на світ дитина, маленька донечка, родителі не шукали кумів між панамі. Вправді не взяли вони послідніх жебраків, але порядних селян Василя й Василиху, найперших газдів у селі. Але то на одно виходило, бо як проти якого хлопа був жебрак, так само проти ідиача хоч би найліпший газда. Інакше це вправді поняли Василь і Василиха. Вони хвалилися між своїми, що покумалися з панамі й від часу до часу ходили до двора в гості. Борзо¹⁾ однак перестав ходити Василь: він міркував, що то якось ні йому, ні панам до

¹⁾ Борзо—скоро.

ладу не складається. Довше, хоч за це рідко ходила Василюха і її Фійна¹⁾ Ядзя, яке то ім'я Василюсі завсіди тяжко було виговорити, добр собі її пригадувала, а будучи вже нанючкою не раз у товаристві з гумором розповідала, як то до них, коли вона ще була мала, приходили її кума, висока чорна жінка. Мати просила її сідати, а вона завсіди жалувалася, що її щось під серцем болить і, притискуючи руки до грудей, говорила стогнучим голосом:—Ох! слаба-м²⁾, слаба-м, кумко-любко,—що заєдно наводило на устах матері ледве повздержуваний усміх. Пізніше й Василюха перестала приходити; може подумала вона собі, так як її чоловік, що то якось не до ладу складається: що пани—то пани, а що мужики—то мужики.

Як не розбивалася молода пані над своєю дитиною, то все таки сама її не плекала; одне, що це її дуже мучило, а друге—і для здоров'я дитини ліпше було найняти здорову селянку за мамку. У селі знайшлися дві покритки, гідні молодиці, але пані боялася повірити їм дитину.—Неморальність жінки лежить уже в крові й може уділитися дитині,—говорила мати до відвідуючих її сусідок з поблизьких сіл, котрі цей погляд вельми похваляли. Знайшлася вкінці жінка, котру чоловік відумер³⁾ з місячною дитиною. Бідна жінка радо йшла в мамки, хоч її

1) Фійна—хрищениця.

2) Слаба-м—хвора я.

3) Відумер—лишив вдовою.

жаль було лишати на чужі руки своє мале писклятко, але що було робити; заробок¹⁾ траплявся, а вона була дуже бідна, жила з заробку, та й мала старшеньку дівчинку, на котру треба було також заробити. Дала, отже, обоїчко дітей до брата, що пристав був до жінки на ґрунт²⁾, а сама пішла в мамки. Не довго жила її від грудей відлучена дитина; біднятко зниділо, мов поросло мохом, та й навіки заснуло. Зате панська дитина на чудо гарно розвивалася, а її плекальниця, стративши свою дитину, перенесла свої чувства на цю, котра щоднини тулилася до її грудей і всміхалася дрібними устонецьками. Дитина також дуже до неї привикла й так прив'язалася, що коли вже перестала її плекати³⁾, то мусіла ще лишитися на кілька літ за няньку.

Ядзя довго плакала, коли няня вже відійшла, а натомість стала французька бонна, що шварготіла⁴⁾ до неї незрозумілим язиком. Дитині так навтямилось⁵⁾ з новою товаришкою, що мамі аж жаль ставало біднятка, і їй прийшло на думку, чи не кликати б яку дівчину з села, щоб деколи з нею побавилась. Казала отже закликати мамку, щоби вишукала таку дівчину.

— Таже моя може приходити, скільки треба буде,—казала мамка, рада, що знова буде

1) Заробок—заробіток.

2) Ґрунт—земля.

3) Плекати—кормити.

4) Шварготіти—говорити.

5) Навтямтися—наприкритися.

ближче двора. Звичайно бідно діється, добре що то, добре, що дитині дадуть кусень хліба.

Другого дня мамка привела свою невеличку дочку, о два роки старшу від Ядзі дівчину. Згоди між ними не було. Катруся мала приходити тоді, коли Ядзя захоче з нею побавитись та надоїсть їй французька бонна. Катрусю привели до двора у грубій сорочці й уперезану маминою запаскою замість горботки¹⁾. Але що цей стрій не надавався до панських покоїв, то пані казала дати їй тоненьку сорочку з Ядзі і перешити стареньку спідничку.

— Но, тепер якось виглядає,—казала пані, коли припровадили до неї перебрану Катрусю. Катруся тішилася своїм новим убранням і гордо споглядала на запинані гудзиками рукавці сорочки, котрі на неї були закороткі, та на надточену майже від колін спідничку. Коли однак у цім убранні пішла до мами, то всі сусідські діти стали з неї сміятися. Катрусі зробилося стидно, скинула панську сорочку і спідницю й убралася назад у свою згрібну сорочину²⁾ і казала, що не піде вже більше до двора. Мама насилу відвела її назад. Та все таки Катруся не хотіла більше показуватися сільським дітям у новому перебранні, і коли була у мами, то зараз перебиралася у свою грубу сорочку. Ядзя дійсно бавилася з Катрусєю далеко ліпше, як з своєю бонною. Але за це пані мусила сама ті

1) Горботка—спідниця.

2) Згрібна сорочка—сорочка з грубого, небіленого полотна.

забави надзирати, бо крім мужицької бесіди мужицька дитина не завсіди знала забавлятися з панською й не раз вживала не дуже гречних¹⁾ слів, чому бонна не могла запобігти, не розуміючи ні слова чужої для неї мови. Це бонні було на руку, бо улегшувало її обов'язки. Найліпше вона любила, коли діти йшли бавитися в горід, а упевнившись, що панство чим іншим зайняті, давала собі тоді волю, лишала діти і йшла у сад проходжуватися. Коли раз пані пробудилася по обідньому сні, щось мовби шепнуло їй, щоб вона пішла подивитись, що роблять діти. Був це правдивий материнський інстинкт, бо зараз здалека учула дитинний крик і плач. Ядзя лежала на землі, а верх неї Катруся і зі всіх боків обкладала її кулаками. Мати не дивилася на дорогу, не зважала на травники і квіти, а бігла просто, зачіпаючи сукнею о корчі й рабати, і майже без пам'яті вирвала свою дитину з-під бруталної переваги малої мужички. Ядзя була смертельно бліда, а з розбитого її носика потекла червона струя крові по руках і одінню матері. На землі лежала розбита лялька й порвані цітки²⁾, очевидні свідки дитячого непорозуміння.

— Води, води! На милість бога, води!—кричала переражена мати.

На цей крик позбігалися зі всіх сторін слуги, вилетіла десь з гущин перелякана бонна, вибіг

¹⁾ Гречний—чемний.

²⁾ Цітки—намисто.

з покоїв пан, поспішив щосили опорошений від млинка економ. Пані вже обливала Ядзю водою й ледве могла розповісти, в якому страшному знайшла її положенні. Пан гостро зганьбив бонну, а Катрусю казав взяти економові й укарати, хоч Катрусю звинялися, що вона нічого не винна, бо Ядзя перша на неї кинулася і пірвала на шії цїтки. По якомусь часі Катрусю з посинілим лицем і викривленими губами, дрижачи на цілому тілі, бігла з двора городами в село. Сльози капали її з очей, а груди нята підносились уриваним хлипанням. Так забігла аж до дому, але боячись іти до хати, залізла під пліт у корчі великого бур'яну, й там пересиділа цілу ніч. Мати—байдуже, думала, що Катрусю лишилася в дворі, і аж другої днини дізналась у селі, що її дочку подибало¹⁾. Бідна жінка взялася за голову. Її розібрав жаль і злість, хотіла ще ліпше набити Катрусю, але жаль переміг, пішла лише до двора, перепросила паню за таку вже з роду біснувату й неслухняну дитину. Але Катрусю вже більше до двора не пішла.

Якось у недовгому часі по тій пригоді вмерла Катрусина мати, і Катрусю стала круглою сиротою. По мамі їй нічого не лишилося крім трохи одежі, бо ціле життя була лише бідною комірницею. Брат мамин, а її вуйко²⁾, взяв одежину на переховок, а Катрусю дав до газди на службу.

1) Подибало—несподівано зустрїло.

2) Вуйко—дядько з матиного боку.

Тим часом Ядзя перейшла з рук бонни до рук гувернантки, котра мала обов'язок не лише наглядати й розмовляти з нею, але вчила її різних книжкових предметів, музики й жіночих робіт. Родителі Ядзі мало де бували. Давніше, за панового батька, казали люди, що не було днини без гостей у дворі, але часи змінилися, господарка якось не дописувала, і лише на пам'ятку добрих часів, тільки завсіди раз у рік на Юліяна і Юлії, бо так називались обоє панство Солецькі, відбувалися гучні іменини. Мали отже досить обоє Солецькі часу посвячувати вихованню дочки, а особливо мати, бо батькові більше часу забирала господарка. Коли Ядзя підросла, то ще більше жила під опікою мами й гувернанток, ніж коли ще була менша, бо підростаючій панночці ще більше небезпечно було сходитися з простим народом, ніж дитині, і на то мати мала пильне око. До слуг вільно було їй відноситися лише з тим, що їй конечно до услуги було треба, і то лише з покоевими слугами, з іншими Ядзя не сходилася, а тих, що приходилина роботу, зовсім не знала. Тільки вечорами, коли батько прилучався до товариства жінок, чула вона багато про ліни्वство і крадежі робітників, про великі з тих причин клопоти батька і про боротьбу, яку він мусів вести з тими пороками народа.

Ядзя робила в науках такі гарні поступи, що скоро гувернантка показалася непотрібною. Тому ж то Ядзя з правдивою приємністю зайняла покій гувернантки і зробила з матір'ю новий

поділ годин своєї роботи. Найбільше часу йшло на фортепіано, бо грала по кілька годин денно, і на читання, для вивчення мови, французьких книжок, з позазначуваними картками, котрі мати не дозволяла їй читати. Більшу свободу мала щодо польських книжок, а навіть на її просьбу перенесено шафу з книжками з маминого до її покою. Стала також виручати маму в господарці, наглядала порядки в покою, і видавала кухареві масло, решту ж часу посвячувала прекрасним ручним роботам, котрі любила над усі інші.

З делікатної і хорошої дитини виросла висока, гнучка, з правильними рисами лица панна. Темнорусяве волосся прекрасно гармоніювало з її білим матовим лицем і темноглубими очима. Її гарна стать звертала на себе загальну увагу й була предметом загального подиву сусідської шляхти, як і інтелігенції недалекого містечка, до котрого їхала щосвята й неділі до костьолу. Міські донжуани несміло споглядали на прекрасну дівчину, коли йшла з матір'ю до перших лавок, які звичайно займало сільське „обивательство.“

Від часу, як виросла на панну, дім її родителів більше оживився, бували частіше гості, а іменини відбувалися ще гучніше. Найчастіше однак Солецькі візитувалися з одним панством з сусідства, а особливо син того панства, пан Вацлав, часто заглядав до Солецьких і люди предвиджували, що це закінчиться маріяшем¹⁾.

¹⁾ Шлюбом (маріяш—від французького слова mariage—шлюб.)

Але це якось не сталося. Пан Вацлав заїжджав вправді довго, але накінець оженився на Поділлі з панною, два рази багатшою від Ядзі.

Цей факт сильно вразив молоду дівчину; вона не могла перенести тієї обиди, хоч глибоко ховала свої чувства, і людям представлялася ще гордішою і веселішою, ніж досі. Найбільшою однак підмогою її ображеної гордості була її краса. Вона від дитини була научена дбати про свою зверхність; тепер же зробилось це головною її ціллю. Цілими годинами укладала волосся, обсипувала м'яким делікатним порошком і без того біле й гарне лице, примірювала сукні, чистила й формувала нігті. Але коли по скінченні туалети ставала при дзеркалі, то її дрібні уста складалися мимоволі до гіркого усміху, бо кого мали вражати ті гарні очі, кого чарувати гарна стать, коли в цілій околиці не було ні одного відповідного конкурента до її руки.

Ця обставина може ще більше смутила її родителів, а по довгих розважаннях і тайних нарадах вийшло в кінці, щоби конче виїхати до більшого міста на м'ясниці. У наслідок цього рішення з надходячими м'ясницями вибралися мати з дочкою до Львова на цілий час м'ясниць, а що не можна було лишити цілком господарства, то батько лише від часу до часу доїздив і асистував їм при більших виступах. З цього обороту справи Ядзя була дуже задоволена й щаслива; краса її принадлежала багато

адораторів¹⁾, а вона сама мала велике щастя на всіх вечірках і балах.

Надія на добре заміжжя розвеселила серце матері й вона нічого не щадила для блиску й краси своєї дочки. До її вуха часто долітали похвали про красу, елеганцію й уложення Ядзі, а мати уносилася найкращими надіями в далеку будучину дочки, як маленька пташка несеться в далекі краї на крилах міцнішого від себе крилатого друга, хоч у короткому часі до цих милих тонів вміщувались і деякі дисонанси. Добрим приятелькам, що розпливалися в похвалах для Ядзі, виривалося часом таке слівце, котре псувало їй цілком гумор і добрі вражіння.

— О, як чудово виглядала Ядзя на вчорашньому балі, немов би яка богиня,—говорила товаришка ще з дитячих літ і знайома пані Солецької.—Усі були нею зачаровані, а Артур ще більше нею займався, як звичайно. Ядзя дійсно дуже йому сподобалася. Алеж бо й він токож гарний і дотепний, колись ту на вечерку²⁾ присівся до мене,—власне тоді Ядзя танцювала з паном Зигмундом Л.

— Ох! чому то хороші панни не мають грошей,—сказав він ніби з усміхом, але я бачила, що по його лиці перебігла тінь смутку, він зідхнув і пішов просто до Ядзі, що скінчила з Зигмундом туру.

1) Адоратор—приклонник.

2) Вечерок—вечерниця.

Тінь смутку перебігла й по лиці матері Ядзі. Виїзд до Львова, туалета й ціле ведення їх дому у Львові не могло свідчити о невеличкому їх маєтку, звідки ж про це вже могли говорити і знати молоді люди, та і якраз тоті, котрі Ядзею найбільше інтересувались. Були це шпильочки, котрі просто трапляли в її серце. Предвиджуючи, що це може попсувати цілу будучину її коханої дитини, старалася вона, отже, більше піднести блиск свого дому й затерти сліди, що й найменшим позором могли проявити якийсь у чім недостаток. Адоратори Ядзі з кожним днем, а властиво з кожним вечерком і балем побільшувалися, ближчих однак кроків ніхто не робив.

Вкінці м'ясниці скінчились. Ядзя вернула додому з головкою, оголомшеною компліментами, з розм'якшеним серцем¹⁾, з повними куфрами¹⁾ суконь, котильонових²⁾ китиць і інших карнавалових трофеїв, але без ніяких реальних наслідків. Реальними наслідками було хіба лише те, що їхній невеличкий маєток львівськими видатками дуже підорвався, як також пішли з шумом довголітні ошадності пані Солецької за капусту й молоко, бо тою частиною господарства вона завсіди сама займалася.

Мимо того не давали вони ще за вигране збиточній долі, і на другий рік знова виїхали

¹⁾ Куфер—чемодан (від німецького слова Koffer).

²⁾ Котильон—назва танка.

на м'ясниці до Львова. Але й цим разом вернули вони з нічим. Кавалери крутилися, бавилися, але ні один не освідчився, а до того засмучений батько представив бюджет домашній в дуже непотішаючих красках, бо видатки так значно переходили доходи, що про дальші поїздки не можна було більше й думати. Був це страшний удар для обох жінок, хоч вони старалися зносити його стоїчно, щоби не надто дати це відчувати батькові. Матері однак не раз закрутилися сльози в очах, коли вона дивилася на поблідле лице дочки.

— Боже мій!—думала вона з жалем, роздираючим серце,—на що стільки краси, стільки гарних прикмет душі й тіла, щоби те все без долі, без щастя погребати в такій глуші, у такому заклятому куті, де навіть немає видів на те, щоб обставини змінилися на ліпше... Ця дитина, така у бога випрошена, така пожадана, мала перецвісти, як цей серед густого ліса на зрубі квіт!—мимоволі вирвалось їй з грудей. Але цей зойк болючого серця переражав її: вона клякала, вносила руки до неба, щоби воно не прогнівалось на неї за ці грішні думки. Бо чим же вона була без тої дитини? Та ж то її цілий світ, світло цілого життя! Але тут вона ще більше відчувала свою безсильну неміч помогти своїй одинокій дитині. Не менше терпів і сам Солецький, і не раз, дивлячись на дочку, виглядав, як цей батько Марії в поемі Мальчев-

ського¹⁾), що волів би носити кайдани у татарина і турка, ніж щоби так марно мала в'янути його дочка.

Щоби хоч у часті заступити Ядзі львівські приємності, хотіли Солецькі завести живіше сусідське життя, але покалося, що сусідські візити й балі мало що не рівнялися карнаваловим видаткам, і були, як зарсиди, без ніяких виглядів на пожаданий успіх. А втім і сама Ядзя того не хотіла. По міських балях і інших розривках сільські забави видавались їй нудні й безцвітні. Невдачі виїзду до Львова не могли обійтись без різноманітного сусідського поговору, а то її ще більше зраджувало й вона відтягалася майже зовсім від усякого товариства. Одностайність, однак, життя, без живіших вражіннь, молодечих поривів і руху, вбивала її вразливу душу і шкідливо впливала на молодий організм. Вона марніла, блідла, худла. Родителі занепокоїлися її здоров'ям і стали удаватися до лікарів по пораду.

Лікар, що мав підтримувати ослаблене здоров'я Ядзі, був у поблизькому містечку, мав дуже широку практику і славу доброго лікаря. На медицині не відзначався він великою спосібністю, мав однак усі прикмети, котрі звичайно

¹⁾ Антін Мальчевський (1792—1826) відомий польський поет. Добре знайомий з українським буттям (він народився на Україні) він брав сюжети своїх творів з життя й історії України. Його повість „Марія, повість українська“ („Marja, powieść ukraińska“), зачислено критикою до кращих зразків польської літератури.

роблять навіть велику славу лікареві, а це: мав докторський диплом, був гарний і нежонатий, хоч розпочав уже 35-ий рік свого життя. Не дивниця отже, що був предметом сердечних бажань усіх кандидаток до супружного стану з цілого містечка, тим більше, що завсіди оказувався байдужним на всі забіги панночок і їх родителів.—Коли женитись, то вже розумно женитись,—говорив він звичайно в приятельських кружках,—і колиб я мав уже женитись, то лише з „обивателькою“¹⁾). Після його поглядів у того рода паннів і виховання стараніше, ніж у міських панночок, і матеріяльно вигідніше,—бо щож—додавав він з усміхом,—за придане може дати дочці хоч би й найвищий урядовець? Хіба кілька суконь і родительське благословенство, а це ще мало для чоловіка зі становиськом і з заслугами для людськості, які має кожний лікар!..—З тих претенсій лікаря сміялась околиця шляхта, хоч при кожній нагоді всі сердечно його запрошували, і часто взивали з лікарською порадою там, де тої поради не конче було треба; а цього способу уживав найчастіше властитель невеличкого сільця, котрий мав чотири, уже не молоді, дужі негарні дочки.

Краса Ядзі робила на лікаря сильне вражіння ще тоді, коли з свіжим дипломом у кишені не займав так поважного становиська в повіті, і серед групи міських донжуанів несміло споглядав на горду панночку, котра завсіди з підне-

¹⁾ Дочкою поміщика.

сеною головою переходила через костюл, йдучи до перших лавок. Тепер Ядзя видавалась йому ще кращою, і він дуже гаряче став займатися своєю пацієнткою, а глухі шепти в сусідстві про невдачу львівських проїздох будили в ньому надто сміливі здогади. Ядзя тим залицянням лікаря не надавала жадної ваги, бо хоч не мала щастя, щоб її бажання сповнювалися, хоч би вони навіть не переходили вимог вродливої жінки, однак від дитинства навикла була, що всі коло неї старалися угодити дрібним забавкам пещеної дитини. Це успособлення Ядзі псувало лікареві найхитріше обдумані способи, щоби показати їй, що під його завігами криється щось більше, як сама лікарська ревність. Він ждав на найменшу нагоду, щоб їй те своє успособлення виявити, і коли раз Ядзя мимохіть сказала, що хотіла б прочитати якусь нову книжку, він за тиждень приніс їй цю книжку, від котрої заносило ще сильно свіжим друком.

— Який з вас чемний чоловік, пане докторе!— сказала Ядзя, обертаючи листки книжки.— Ви дійсно дуже чемні,—додала вона по хвилині,— і зробили мені тим правдиву приємність, бо мене це діло розцікавило від першої хвилини, коли тільки часописи подали про нього звістку.

Лікареві вдарило голосніше серце.

— Моя чемність була б неограничена для вас, ласкава пані,—сказав він,—коли б ви лише того ждали й дозволили робити собі приємності,—але тут його голос урвався. Ядзя глянула на нього таким питаючим и холодним

поглядом, що лікаря мов би хто обляв зимною водою. Від того часу Ядзя вправді не змінила з ним свого поступовання, може була навіть ще більше привітною, але мимо того він не міг ніколи ні одного найменшого слівця натяку підхопити, котре б виявляло тінь бажання, що міг би він був сповнити. Це гнівило його тим більше, що не знав, чи то виходить у неї мимоволі, чи з наміслу. По довгій і пильній його студії стали його спостереження клонитись до пересвідчення, що з ним поступається обдумано. Це виводило його з терпеливості й він не раз думав, що найрозумніше було б виречися своїх замірів проти Ядзі, але це видавалось йому вже запізно. Ядзя увійшла вже на стільки в його думки й чувства, що виречитись добровільно тих мрій було для нього майже неможливо. А коли з самою Ядзєю порозуміння було тяжке, постановив ужити інших способів.

Зажурена мати недомаганням дочки часто питалася лікаря, що він думає про стан її здоров'я. Лікар постановив це використати і при першій нагоді дати матері пізнати, що стан здоров'я її дочки вимагав би цілком зміни життя.

— Тож радите, пане докторе, виїхати де до купелів і вважаєте це за конечне й за невідкличне?—питала Фрасуючись¹⁾ пані Содецька, хоч своєму голосові старалась надати спокійний тон.

¹⁾ Фрасуватися—журитися.

— Зміну життя, пані добродійко, вважаю дійсно за конечне, за невідкличне, хоч тим я зовсім не сказав, щоби конче їхати до купелів...

На цю тему лікар говорив звичайно довго й гаряче, хоч пані Солецька зовсім не радо його слухала; загадочна міна лікаря якось нудила її, і вона боялася доторкатись їх маеткових інтересів. Ця здержаність матері не була на руку лікареві, але занехати й того способу, значило цілком зрезигнувати з своїх замірів, а того він не міг і не хотів.

Коли так мучився гадками, несподіваний случай подав йому ще одну дорогу. У Менделя, орендаря корчми села панства Солецьких, захворіла жінка. Лікар був там кілька разів, а коли жінці полегшало, то Мендель сам їздив до міста здавати справу зі стану здоров'я жінки. Подужання було певне, а Мендель незвичайно тішився, і невичерпаний був у гарних словах і бажаннях для лікаря,

— Дай вам боже здоров'я, вельможний пане докторе, за те, що вирятували мою жінку; усі кажуть, що такого мудрого доктора ніде нема, дай боже, щоби-сте¹⁾ були ще розумніші й багатіші, та щоби-сте мали жінку, яку самі хочете!—Тут Мендель примкнув очі і цмокнув, приложивши до губи пальці. Доктор весело засміявся і, як чоловік, що случайно попав у добрий настрій духа, став вести жартівливу розмову. У повіті було на продаж село.

¹⁾ Щоби-сте—щоб ви.

— А що, пане Мендель, не купуєте Галанівку?—запитав лікар, закуривши цигаро.

— Коби гроші, то чому ні?—відповів Мендель, задержуючи жартівливий тон розмови.

— Хіба ви їх не маєте? Я гадаю, що ви їх більше маєте, як ваш пан,—сказав ніби байдужно лікар.

— Більше як більше, він має село, а я лише корчму, але я б не хотів,—додав, понизивши голос,—мати тото село, та й тоті клопоти, що він має.

— Та які він має клопоти?—запитав лікар тим самим байдужним тоном.—Мало з ким живе, не їздить, не балюється...

— Які клопоти?—відповів Мендель протяжно.—Йому ще багато клопотів і по батькові лишилося, а то, що через два роки їздила пані з панною до Львова, думаєте, що він тото забув?

— Та це так багато коштувало?

— Що тото його коштувало, то цього не знає ніхто так, як я.

— Або він зичив у вас грошей?—питав далі доктор, що при тій нагоді рад був розвідатися про маетковий стан Солецьких.

— Зичив—не зичив, це вже нехай буде між нами, але я знаю, що він, як що має на голові, то того не скаже ні жінці, ні дочці, а мені скаже,—сказав гордо Мендель, поправляючи на голові ярмулку. Поважна постать Менделя мала при цих словах так щось комічне, що доктор перервав бесіду і звернув на іншу тему.

Однак по відході Менделя доктор глибоко задумався. Його ум сильно працював над свіжим пляном. Може це і справді жінка й дочка не знають про всі інтереси Солецького, не знають про правдивий стан маєтку і тримаються згорда й здалека. Та чиж би не ліпше було розпочати акцію від самого Солецького? Зайнятий сильно тими думками, доктор довго ходив по хаті, запалював і кидав недокурени цигари, аж нарешті сів до бюрока, витягнув листовий папір і забрався до писання. Писання якось не йшло, він кілька разів дер і зміняв папір. Вкінці відсунув записаний битим письмом цілий аркуш, витягнув конверта і заадресував до Солецького. Заки однак вложив до конверта, перебіг очима ще раз зміст свого письма. Воно розпочиналося словами, котрими запевнював про своє високе для цілого дому поважання, а відтак признавався до своїх замірів проти Ядзі, висказуючи повну надію, що зуміє собі заслужити на її прихильність і любов.

Другого дня по тому письмі доктора увійшла Ядзя случайно до покою родителів і завважила сильний неспокій на їх лицях, а батько щось скоро сховав до кишені сурдута.

— Що сталося?—спитала Ядзя, кидаючи бистрим оком на них.

— А, щож би? нічо,—відповіла мати ніби спокійно.—От звичайні наші господарські клопоти.

Але Ядзя завважила, що мати мала заплакані очі.

— Ні, ви щось криєте перед мною,—сказала тоном розпещеної дитини.—Думаєте, що тим робите щось доброго; гадаєте, що як я бачу ваш неспокій, то не догадуюся, що це мусіло зайти щось важного і прикрого.

— Дорога дитино, будь певна, що ми нічого ніколи перед тобою не укриваємо,—сказала пані Солецька.

— А однак помішані ваші лиця зраджують вас!—відповіла Ядзя з роздразненням.

Батько питаючим поглядом глянув на жінку, котра нерішучо м'яла в руках хустину.

— Я гадаю, моя дорога,—сказав по хвилині,—що це ліпше буде, коли ми їй скажемо, про що річ іде, а то вона готова ще що гіршого подумати.

При цих словах витягнув письмо й подав дочці. Ядзя приступила до вікна й почала читати. Спершу кров вдарила їй по лиці; відтак вона зблідла, як стіна, положила мовчки письмо на стіл перед батьком і вийшла з покою. По якімсь часі увійшла мати до її кімнати і принесла до перечитання відповідь батька на письмо доктора.

— Ми спершу не хотіли тобі сказати про це письмо, —говорила вона,—але коли ти вже довідалася, то знай, що батько відповідає.

Ядзя перебігла скоро короткий зміст листу, у котрому Солецький висказував свій жаль, що не може відповісти прихильно висказаним замірам доктора, і що вони обидва задержують це у вічні тайні, як пристало на людей чесних.

Ядзя не могла довшє здержатись і попала в нервовий спазматичний плач. Мати пригорнула до грудей плачучу дочку, а рясні сльози покотилися їй з очей.

— Ох!—зідхнула з плачем—не про таку партію для тебе думали ми,—а сльози знова залляли її лице.

У деякий час відтак почули Солецькі, що доктор звернувся до чотирьох негарних сестер шляхтичок, і в рік по тому одружився з одною з них. У положенні Ядзі нічо не змінилося, лише збільшилося щораз більше невдоволення в самої себе і з окружаючих обставин. Музика її дразнила, читання мучило, зате цілими днями сиділа в своїм покою і вишивала або робила які інші жіночі робітки.

— То одно, що мене ще найбільше успокоює,— говорила вона до матері, а з-під її тонких пальців виходили прозори фрівоleti, майстерні гафти та вишивані барвистими шовками квіти. Усі столи і крісла були прислонені прекрасними покривалами, лампи й альбоми спочивали на майстерних підкладках, а на канапах і софах лежали різного формату і красок подушки.

Зальоти доктора не удержалися в такій тайні, як цього собі всі бажали, а деякі поговірки клонилися навіть до того, що Солецькі дуже хотіли собі доктора на зятя, але це їм не вдалось, хоч були й такі, що сумнівалися, щоби Солецьким так дуже до вподоби був зять нешляхтич, зате ворожили Ядзі старє дівоцтво, бо в теперішніх часах шляхтич з яким-таким

маетком, то рідка птиця і певне не схотів би брати паншочку з невеличким і непевним маетком.

Ці поговірки були б могли перейти без відомости Солецьких, тому що вони майже з ніким з сусідів не жили, коли б і тут не знайшлися приятелі. До тих приятелів належав ровесник по віку й по товариських вимогах батька Солецького, вояка й товариш оружжя з тридцятих років¹⁾. Будучи безженним, гонив остатками маетку, жив коштом своїх вірителів, котрих щораз тяжче було йому найти. Щоб це надолужити, помагав собі тим, що в ролі приятеля до дому їздив по цілій околиці від хати до хати. Найбільше однак тримався Солецьких, по причині дружби батька.

— Хай живе шляхетська кров!—викрикував він раз при обіді, коли вже чарка вина кілька разів повторилася.—Мені кажуть, що Солецький віддає дочку за якогось цирулика, аж мене рука засвербіла, слово гонору даю, аж мене рука засвербіла, коли я це почув, і був би той добре по пиці дістав, як би це не був говорив також шляхтич, що мене ще дужче засмутило. Але я знав, що син мого приятеля не зробить того, та лише боявся, чи панні не залізли у голову які романси, бо то тепер панни,—сказав він обернувшись до Ядзі,—аби лише вийти заміж, і про ніщо більше не питають...

Ядзі вся кров ударила до голови.

¹⁾ Кобринська згадує тут польське повстання 1830 р.

— Я не з тих, — сказала вона гордо, — думаю, що і ви, добродію, мене до тих не зачисляєте. Старий шляхтич споглянув на неї старечими, зачервонілими від вина очима, в котрих блиснула іскра ентузіазму.

— От це ми ¹⁾ зух! От це мені правдива, чиста шляхетська кров! Хай живе шляхта й хай хоронить свої ідеали, котрі її відрізняють від мотлоху, над котрими тримати їй гордо голову! — сказав він грімким голосом, вихиляючи до дна свіжо наповнену чарку. Ядзю глибоко доткнула ця сцена; тут виходили не лише різниці товариських поглядів, на котрі вона була дуже вразлива, але ще крилася й більша зневага, котра відносилася до неї просто як жінки, що бажає лише цього, щоб вийти заміж. Ох, скільки їй коштувало сили, скільки моці, щоб убити всі живіші в собі пориви свого молодого організму, коли мимо її волі на самоті мерещилась перед нею здорова стать молодого лікаря, та все таки не охоронилася від негідних, ображаючих її жіночу честь, помовок о найнижчі в людській природі інстинкти...

Зворушена до дна душі вернула до свого покою, отворила вікно й узяла до рук робітку, найщирішу товаришку її сумних хвилин й сердечної тоски. Бо, дійсно, чи не жила вона так, як дівчина в самотньому покою з „Дідів“ Міцкевича ²⁾, котра щоднини з гадками скучних

¹⁾ Ми—мені.

²⁾ „Діди“— „Dziady“, поема Адама Міцкевича; Адам Міцкевич—відомий польський поет I-ої половини XIX-го сторіччя.

лиць і буденних пригод вертала до своєї самоти і мрій,—і „як подорожній, полишений серед дикої пущі, котрий щорана шле свій погляд навкруги себе, щоднини ходить в різні сторони, чи не відкриє якого людського сліду, і щоночі вертає до своєї печери з незмінною розпукою в душі“.

Здалека із-за вікна зачула вона сумні протяжні звуки народньої пісні. Дівчата пололи на городі й співали:

Ой, піду я на ставочок,
Аж там пливе шість качочок;
Одну другу підпливає,
Кожна свою пару має.
Гей, я тото як побачу,
Ревне з того як заплачу!
Чи то, боже, з твоїй ¹⁾ волі,
Що ні щастя, ані долі?
Чи ти, боже, з твоїй руки,
Що я терплю такі муки?

— Що за жалібна, тужна пісня?—подумала Ядзя.—Відки беруться у того простого неокресаного люду такі глибоко зворушуючі й високо поетичні пісні, що підходять майже до кожного настрою душі хоч би найінтелігентнішої людини? Хто їх цього навчив? Невже ж власні думки, власні чуття і досвіди? І якраз ця пісня долітає до мене тепер, коли ледве можу утихомирити мою зворушену душу!..

Вона встала й хотіла замкнути вікно, але свіжий воздух муснув ²⁾ її по лиці, і вона не могла

1) З твоїй—з твоєї (нар.).

2) Муснув—погладив.

зважитися запертись у душній хаті. Пісня сільських дівчат не переривалася; що одну скінчили, то зачинали другу. Ядзя оперла змучену голову о футрину¹⁾ вікна. Дівчата весело сміялися і зачинали співати хитру пісеньку, як жовнір учив молоду дівчину відбріхуватися від матері.

Ой, у полі криниченька,
Край криниці травиченька,
Йшла дівчина воду брати,
За нев²⁾ жовняр (поспішати):
„Та клади, дівче, коновочку,
Навчу тебе розмовочку“
— „Не покладу, бо ся бою,
„Бо лихую мати маю,
„Лиху бо я мати маю,
„Буде бити, добре знаю“.
„Ой, не бійся, не ме бити³⁾.
„Навчу тебе говорити“.
Пішло дівча до домочку,
Його мати в головочку;
„Не бий мати в головочку,
„Та скажу ти⁴⁾ всю правдочку.
„Надлетіли гуси з броду,
„Сколотили піском воду,
„Нім⁵⁾ ся вода устояла—
„Я з жовняром розмовляла;
„Під явором зелененьким,
„А з жовняром молоденьким“,

Ядзя задумалася. Після неї ця співанка не повинна перейти уст дівчини, а її з такою сво-

- 1) Футрина—вікона ряма.
- 2) Нев—нею
- 3) Не ме бити—не буде бити.
- 4) Ти—тобі.
- 5) Нім—поки.

бодою, без ніяких скрупулів¹⁾ співали ці селючки!.. Тут не видно тонкості попередньої пісні; відносини цілком примітивні, а кулак матері—найбільша перешкода. Не дивниця проте, що ту перешкоду можна обійти таким легким способом. Де ж ті скомпліковані виображення їх інтелігентної верстви, що мов тоненькою павутиною опутують поняття й чувства?

— З тих селючок певне ні одна не образилась би словами, котрі мені з такою обидою кинено в лице при сьогоднішнім обіді,—думала Ядзя, затискаючи міцно губи. Її сили вичерпалися. Замкнула вікно й узяла до рук давно розпочатий диван. Галузка винограду, що пнула по стіні, спустилась на замкнене вікно, ніби заглядаючи до кімнатки; червоні китиці рож пробивались крізь густе гілля й листя буйних огородових корчів; висока гнучка лелія розхилила широко білий чистий пахучий квіт, а великий круг дрібнолистої акації обгортав легкою тінню грядки голубої любеллі. А все те ніби шептало, розмовляло і дрижало піддотиком легенького вітру, що тихо потягав. Усе тішилось, гралось, гуляло. Легкі метелики, як відірвані квіти, буяли у воздуху, якась пташка ненастанно цвіркотіла, громадка веселих горобців перелітала з дерева на дерево, а голосний сміх дівчат відбивав від шиб замкненої дівочої кімнатки. Але Ядзя того всього не виділа, не чула; її ігла порушувалася машинально в руках,

1) Скрупул—вагань

А рівні одностайні штихи застелювали темною краскою тло великого дивана.

До одностайних занять завжди одностайного життя Ядзі, котре довкруги неї тягнулося довгими, без ніяких змін, днями, належала навичка переглядати часописи, коли вже батько й мати їх прочитали. Коли раз переглядала один із краєвих часописів, зацікавив її дуже проект львівських дам з найліпшого товариства, котрі збирались зааранжувати¹⁾ велику лютерію на користь бідних, та ще більше її ця справа зайняла, коли одна із знайомих пань запросила її і її матір до співучасті.

Ядзя післала кілька мистецьких і дорогих зразків своєї праці. Добірний смак і викінчення робіток без закиду звертали загальну увагу й заслужили собі на прилюдне признання в часописах, за що вдячний комітет прислав їй особну подяку.

Цей случай набрав певної ваги в монотонному житті Ядзі. Вона продукувала свої вироби в так значній надвищці понад потреби навіть панському дому, що без кривди домашнього комфорту могла робити ще більші пожертвування. Тож захочена поведженням стала від часу до часу посилати свої роботи на всі публічні продажі, що були аранжовані на добродійні цілі. У доброті свого серця вона любила думати про тих далеких бідних, котрим вона з своїми робітками приходила з поміччю. Пе-

¹⁾ Зааранжувати—улаштувати.

ред її уявою ставали дуже зворушуючі сцени, вичитані переважно з повістей. Вона бачила нещасливу матір, котра не мала що дати дітям їсти і в найбільшій розпуці хотіла відібрати собі й дітям життя, коли ненадійно з рук незвісної добродійки надійшла поміч. Якою вдячністю перейнялись серця тих бідних людей, який щасливий усміх окрасив лице збідованої жінки, як весело блищали оченята бідних дітей! Там знову, в темній маленькій кімнатці, лежить на нужденній постелі старий чоловік із шляхетними рисами лица, котрі викривляла страшна хвороба. Молода дівчина припала до краю постелі головою й заносилася тяжким плачем. І ні звідки взяти, ні роздобути спосіб, щоб порятувати дороге життя, а хоч би полегшити терпіння. Коли це одчиняються двері і входить лікар з засобом відповідного лікування. Усі просьби не можуть склонити лікаря, щоб вповів¹⁾, хто його до них прислав, а бідні люди догадуються якоїсь незвісної опіки добродійної руки.

Її уява запалювалася. І вона чула, як з темних сутеренів заносить холодом і відражаючою гниллю пониження чоловіка, втрученого до тої пропасти нуждою й недостатком конечних средств до життя. І тут являється ангел потішитель і випроваджує нещасних з темного заулка, з нездорового воздуха на свіжий, ясний світ. Бідних, що тиснулися до дверей їх дому,

¹⁾ Вповісти—сказати (нар.)

вона не любила, бо звикла була вважати їх від дитинства волоцюгами, котрим не хочеться робити й вони воліють жебрати. Вона часто чула, що десь у віддалених від сіл корчмах сходяться з околиці всі жебраки, щоби пити й забавлятися за вижебраний гріш. І тоді з калік робляться прості, з сліпих видющі, а німі найголосніше кричать і співають. Вона знала сама одного німого, котрий часто до них приходив, а про котрого ходила поголоска, що він так добре говорить, як кожний інший чоловік, та лиш удає німого, щоби люди милувались,— як також говорено про одну сліпу жебрачку, що вона насилу затулює очі та й каже себе водити. Та лож так її разила, що коли тих волоцюг не відпихала від себе, то лише для традиційного християнського милосердя, яким споконвіку славилися багатші жінки.

Були ще третього рода бідні, але ці найменше займали: були це бідні селяни, котрих ні їх доле, ні їх робота не могла виживити. Хоч не раз з приємністю представляла себе за давній взір традиційних опікунок простого люду, що в кошиком в руках спішили від одної стріхи до другої, вносячи всюди поміч і потіху, але, з другої сторони, чула вона про тих бідних ще багато гіршого, як про простих жебраків, що недбальством і лінивством переходили звичайних волоцюг. Так кілька разів чула вона, що цілі родини воліли голодувати і мерзнути, як робити. Вона бачила не раз батька, як по-

падав у розпуку, що не міг знайти робітників і мимовільно уважала їх співвинними в руйнації батьківського маєтку.

— Що за злий, здеморалізований той люд, — казала раз пані Солецька, входячи до кімнати дочки; — представ собі, моя дитинко: в зимі позабирали гроші, а тепер під весну й не гадають відробляти! Тато попав у злість і витрутив за двері старого гуменного за це, що на завтра не найшов ні одного робітника, бо багато повиходило бог знає де з села на заробітки. Ах, як мене такі сцени дразнять, не зношу того; розболіла мені так голова, що ледве дивлюся. Майже все, що приносить господарство іде за тими робітниками, а їм все ще замало шукають ліпшого зарібку; може гадають, що дадуть де гроші без роботи!..

Ядзя сиділа на своєму звичайному місці і цим разом гаптувала на білому атласі антипедію¹⁾ до міського костьола. Вікно було до половини прислонене і все довкруги неї виглядало по зимовому, хоч весняне сонце ясніло повним блеском, топило сніги, сушило болота і втискалося до кожного кутка, до кожної майже щілини й будило найменшого червака, найдрібнішу мушку до нового життя. Пані Солецька постогнуючи і тримаючись за голову, усіла на невеличку канапку напроти Ядзі. По хвилині до покою увійшов льокай і сказав, що прийшла

¹⁾ Антипедія—подушка, на якій носять чашу в костьолі

стара Лукиниха, що її дівка стала була до чепуваної кухні.

— Боже мій, і хвилини не дадуть мені спокою,—застогнала пані Солецька.—Прийшла, то кай чекає.

Минула добра хвилина, льокай знову увійшов і запитав, чи Лукиниха має чекати?

— Алеж іди й скажи, хай зачекає—сказала пані Солецька нервовим голосом.—Певне вже прийшла по гроші за дочку,—відізвалася вона до відході льокай до Ядзі.—Особливші родителі ці хлопи: всюди родителі стараються на дітей, а у мужиків діти мусять робити на родителів. Дають дитину на службу й беруть за неї всю плату; потому дівка фукається¹⁾, як би дурно служила. А той бовван Мацей зараз ве й мельдує.—Ох,—голосила пані Солецька,—мій мені голова болить, а треба буде піти попитатися, чого та баба прийшла.

— Як мамця не можуть, то я піду та й попитаюся,—сказала Ядзя, не підносячи голови до своєї роботи.

— Та де ти будеш до того ще мішатися, досить вже мені тих приємностей!

Ядзя однак встала, задзвонила на льокай і сказала припровадити Лукиниху до першого окою. Лукиниха дійсно прийшла з просьбою, але на цей раз не ходило їй о гроші, а лише жала жалуватись, що її старий так заслаб на ропасницю, що нічим не може йому ради дати.

¹⁾ Фукатися—сердитися, лаятися.

І до ворожки ходила, і хто що сказав робила ні звідки нема ніякої полекші.

— Но і що ж ви хочете?—запитала Ядзя.

Лукиниха не знала, як почати.

— Та моя дівка, прошу паннунці, казала—відізвалася по хвилині Лукиниха,—що тогид пан також, преч би ся казало²⁾, слабували и пропасницю, і бог дав, що чимсь порятували то я прийшла, що може б пані й мому старому яку дали раду, бо дуже його пропасниця з'їла.

Тут Лукиниха скривилась, як до плачу. Ядзя її мовчки вислухала й пішла з тим до матері.

— Вона каже, що її чоловік слабкий на пропасницю і просить якого лікарства,—говорил Ядзя тоном чоловіка, що здає реляцію³⁾.

— Та якого я їй дам лікарства,—відповіла нехиттю мати, здвигаючи плечима.

Ядзя пішла передати відповідь матері, але половині дороги щось собі нагадала й вернулась назад.

— А може б їй дати тогидну таткову рцепту?—запитала маму з другого покою.

— Та де хлоп купить собі лікарство? Як там був деякий порошок хініни, що тато вижив, то можеш їй дати, але тобі ще шукати.

Ядзя однак, тронута бідкуванням Лукиних не пожалкувала труду. І дійсно удалось

¹⁾ Тогід—торік.

²⁾ Преч би ся казало—приказка, це саме що; „щоби вречи“.

³⁾ Реляція—справоздавання, доклад.

найти три порошки хініни; дала отже Лукинісі, наказуючи, щоби її чоловік рано, в полудне і увечір взяв по одному порошоків тої днини, коли пропасниця не трясе.

У дві неділі пізніше весна розсміялася на ціле горло молодечою пустотою, а все з нею тішилося і веселилося.

— Чому ти все так сидиш у цій норі?—говорила пані Солецька до дочки.—Така гарна днина: от вийшла б трохи принаймні до горόδуні! Знаєш, як тобі таке сидження шкодить.

Ядзя послухала мами й вийшла до горόδуні. Тут весна уже жила, але ще не убралася в свою красу; травичка ледве що зеленілась, дерева були ще голі й лише з пупінками міцно впучнявілими. Густої стіни листя, звичайної відгороди від вулиці, тепер ще не було й цілу вулицю було видко, як на долоні. Ядзя мимоолі зблизилася до низької фіртки при вулиці байдужно дивилася на переходячих селян, отрі її здоровили божим словом.

— Дай вам боже здоров'ячка, паннунцю!—айже закричала якась стара жінка, підходячи ж до самої фіртки й ухопивши Ядзю за обидві руки, стала їх цілувати.

— А, це ви, Іванихо!—сказала Ядзя.

— Лукиніха, Лукиніха, прошу паннунці,—юявила стара жінка.

— А як там вашому старому?—запитала Ядзя, сміхаючися зі своєї помилки.

— Ой, паннунцю—любо, як би хто рукою відоймив. Дай вам боже здоров'ячко, та й па-

нування добре: лиш узяв, та й так пішло, я би з водою.

— А що, давали ви три рази на день, та як я вам казала?

— Ні, таки відразу: того було лише по крихітці в папірчиках, та й старий казав, що йому того й не вказувати на три рази, та все так відразу пролигнув,—а погане ж то було, погани казав, що хрять господи!

Цьогорічна весна була багата на пропасниці і коли по селу рознеслося, що Ядзя має в неї ліки, то не було днини, щоби хто з села не приходив просити ліків. Ядзі совісно було відмовляти, взяла в аптеці на рецепту батька кілька дозів хініни й роздавала потребуючим що раз-по-раз напитувалися. Роздаючи селянам хініну, Ядзя й не спостерегла, як тим чинув увійшла в ролю добродійки свого села, і давно представлялася в її уяві, а котру уважає властивістю минулої епохи, коли люд не був ще такий здеморалізований, коли ще був дячні піддані і прив'язані слуги, з яких ледь ще деякі зразки залишилися в пам'яті старішої генерації.

Заохочена мимовільним порятунком бідних хорих, стала думати, чи би не завести традиційну аптечку, якою прабабки славились. пацієнтів не трудно було, хоч не раз робив немало клопотів з зізнанням слабости. Найгістіше жалувались, як колись її кума, що ще під серцем болить та й до їди не допускав. Ядзя давала на то пити гірке зілля, але ва

мало кому помагало. Жінки звичайно приходили, що слабому забаглося молока або сиру, а коли Ядзя того хорим їсти не дозволяла, а натомість давала ліки, жінки відказували, що скупа, що лише каплі роздає, та й заказує їсти, а не поспитається, чи той слабий має що їсти, та чи той, як би що доброго попоїв, то й не виздоровів би,—але вона того не питає, каже: зашкодить, гей би чоловікові їжа шкодила, та як би міг християнин¹⁾ жити не ївши. З тих може причин пацієнти Ядзі уменшилися, а принаймні не приходили в тому числі, як то спочатку по славному лїку на пропасницю стали ходити.

Ці свіжі відносини займали Ядзю якийсь час, але не були в силі розбудити потухаючої енергії духа. Тихий одностайний смуток заляг її душу, що відбивалося на засмученому лиці й задумливих синіх очах. Її рухи були повільні, а рідко коли заблукав усміх на її гарних поблідлих устах. Час сходив сумно й одностайно. Зима була найсумнішою порою для неї, а особливо під час м'ясниць. Коли світ веселився й бавився, вона лише поликала сльози, переглядаючи в часописах описи великих балів, обідів і дамських строїв. У тій гучній для других порі року Ядзі лишились тихі прогулянки з матір'ю на свіжому сільському воздусі для більшого руху, якого її молодий організм конче вимагав.

Було вже в половині лютого. Повітря було

¹⁾ Селяни в Галичині часто самі себе називають „християнами“.

лагідне, сонце через мрячне небо кидало бліде проміння, грубі верстви снігу лежали довкруги. Білий чистий сніг покривав дахи, галуззя дерев, а навіть кілля в плоті гей би повбиралось в маленькі біленькі шапочки. Вітер і не дунув, лише перелітаючі птахи тручали з дерев білі пушисті платочки. Обидві пані, легко й тепло убрані, йшли повздовж села добре утертою дорогою. Бесіда велась між ними дуже оживлена. У матері віджила давно залягла думка, розбуджена в неї ще за часів залицянь лікаря, а то, щоби виїхати з Ядзею до купелів. Довго вона про це й думати не могла, але коли її ощадності за капусту й молоко знова призбирались у невеличку суму, то при невеликій помочі із сторони мужа могла вивезти дочку принаймні на один купелевий сезон.

— Хоч би вже не для самого здоров'я, просто для того, що вже неможливо так засиджуватись на селі,—говорила вона до дочки,—хотіла б я з тобою виїхати десь до купелів.

Ядзя нетерпеливо здригнулася.

— Так, догадуюся ваших замірів,—відповів легко подразненим тоном;—думаєте мене вивезти знову на торг, може б кому сподобалася а коли вам це не удалось під час майських карнавалів, то тим менше може допомогти купелевий сезон.

Мати замовкла. Ядзя спостерегла, що її терп слова зробили матері прикрість і повела да бесіду вже лагіднішим тоном, котра однак якраз відкривала іншу болючу струну її чувств,

Іменно, що її боліло бути таким прикрим заводом для родителів. Ця дразлива для обох жінок тема була так багата в різні комбінації, що вони й не спостерегли, коли зайшли аж на другий кінець села й тут доперва опам'яталися, що це задалека для них дорога.

Що тут робити? Перед одною з сільських хат стояв чоловік і перев'язував околоти.

— Чи не могли б ви піти до двора і сказати, щоби вислали проти нас коні,—відозвалася Солецька, наближаючися до воріт.

— А ну но, Юрку!—крикнув газда на свого сина, гідного¹⁾ парубка, що помагав йому в'язати пуки з околотів.—Скоч но до двора, та й скажи, щоби вислали по паню коні,—лише борзо!

Юрко вхопив на опашки сердак²⁾, перескочив пліт і пішов на правці³⁾ до двора.

— О, він там зараз буде,—сказав батько, з гордістю споглядаючи на сина, і зблизився до Солецької, зняв капелюх і поцілував обидві пані в руки.—Слава Ісусу Христу!

— На віки!—відповіла пані.

— Пані трохи проходжуються?

— От вийшлисьмо, така гарна днина.

— Та чому, добре, студени нема. О, він зараз там буде,—додав, вказуючи рукою в сторону двора.—От, коней лише що не видно.

— Дякувати вам, троха підемо наперед, а

¹⁾ Гідний (парубок)—ставний.

²⁾ Сердак—коротка чоловіча верхня одежа із сукна, розшита шнурками.

³⁾ На правці—прямо, простою дорогою.

може подибаємося з кіньми,—сказала Солецька й віддалилася.

Мужик низько поклонився й вернув до своїх пуків.

— А що, Матроно, може б і ти пішла трохи на „спацер“¹⁾, перейтися,—сказав до жінки, котра вийшла з хати, зачувши, що чоловік з кимсь чужим говорить.

Матрона, висока, худа жінка з гострими рисами лица, байдужно здвигнула плечима.

Тим часом пані пішли поволі напроти коней. О кілька хат дальше стояла невеличка хатина. На призьбі сиділо маленьке хлоп'я, лише в самій сорочині, з кусником чорного хліба в руках.

— Бідне дитя, таке мізерне!—сказала Ядзя до матері, побачивши дитину.—Боже! Як то ці люди можуть жити: інша дитина відразу умерла б від такого зимна й такої їди.

— Все залежить від навик; вони вже так звикли, то їм це й не шкодить,—відповіла практичніша мати.

Але Ядзя не могла на собі перенести, щоби до дитини не промовити:

— Чому ти, дитинко, сидиш на дворі? Чому не йдеш до хати?

Але дитина, узрівши паню й не зрозумівши бесіди, зірвалася з плачем і побігла до хати. Для Ядзі, що зачинала мати в селі славу доброї паннунці, не мило було, що дитина так її пере-

¹⁾ „Спацер“—прогулянка, від німецького слова *spazieren*—гулять.

пудилася; постановила, отже, піти до хати, щоби переконати дитину, що не є ніяким страхом, хоч мати її від того відтягала. Увійти із свіжого воздуха до затухлої хлопської хати, це річ неприємна й небезпечна для делікатного здоров'я. Однак не противилися дочці; вона й так мало могла дати їй розривок, жиючи в такій глуші, що це було ще добродійством, що її хоч щонебудь займає.

Ядзя увійшла в хату. На постелі, прикрита грубою веретою¹⁾, лежала молода жінка. Губи мала засохлі, очі блищали, а лице палало темним рум'янцем. Груба брудна подушка висунулася з-під голови й упала на землю; хвора упустила руки, якби хотіла її підняти, але не ставало сил. Двоє дітей дерлося на землі над якоюсь мишиною, а старший хлопчик, що був на дворі, причик²⁾ на лаві й дивився у вікно, певно щоби видіти, що діється з панами. Коли Ядзя станула в дверях, діти скричали не своїми голосами й кинулися на піч. Хвора слабо повернулася, а очі її оперлися о Ядзю, якби перед нею стояла якась мара. Натомість Ядзя, побачивши хвору без помочі жінку, забула о перепуджених дітях і причині, для якої увійшла в хату.

— Що вам, жінко добра?—запиталася лагідно хворої, підійшла ближче, піднесла подушку з землі й підложила недужій під голову.

1) Верета—дерюга.

2) Причикнути—приклякнути.

По лиці хворої перебіг промінь теплішого чувства, вона хотіла промовити, але лише за- кашлялася й застогнала. Діти, що збилися в купку на печі, заверещали знову в один голос. Їм здавалося, що пані хоче мамі щось злого зробити.

— Ох! тихо, тихо, діти!—промовила хвора ледве чутним голосом і знову застогнала, хапа- ючись за бік.

— Що вас коле?—запитала Ядзя.

— Ой, коле, паннуцію, ще як коле; вже тре- тій день лежу з тими дітлахами, нікому ні їх погудувати, ні мене обійти,—говорила хвора коротким, перериваючим голосом.

— А тут до вас ніхто не приходить?—питала Ядзя.

— Приходить чоловіча сестра й кума; по- клали п'явки, та й пішли. Де їм при мені си- діти? Мають свої діти і свою роботу... При- бігне на хвилинку та й біжить назад, а я сама, діти маленькі; от той, старший хлопчина, хіба тільки, що ложку води подасть.

— А чоловік ваш де?

Хвора лише махнула рукою.

— Уже рік як умер...

Гарячка мусила бути велика, бо в хаті було студено, а хвора лежала прикрита лише старою веретою, а в ногах лежав скручений сердак.

— Я вам пришлю ліки,—сказала врешті Ядзя,—абисте¹⁾ то потрохи ляляли до води, та

¹⁾ Абисте—щоб ви.

й соломи затопити в печі, бо вам не добре так у холоді лежати.

Хвора не дякувала, лише дві грубі сльози покотилися їй по лиці, а то було для Ядзі найбільшою подякою. Коли вийшла від хворої, коні стояли вже на дорозі, а мати сиділа на санях і обтулювала баранцями ноги.

— Як ти, дитино, там довго була! Я вже тут цілком замерзла,—сказала з легким докором мати.

Ядзя розповіла по дорозі мамі, в якому положенні застала хвору жінку, що мусить післати їй трохи малинового соку і хоч маленьку в'язанку соломи, бо обіцяла їй це,—та й журилася, чи то не буде неприємно батькові, котрий часом криво дивився на філянтропійні діла дочки, коли ці входили в його границі.

— Що то за жінка, що я у неї була?—запитала Ядзя фірмана¹⁾ уже перед ганком, висідаючи з саней.

— Та то, прошу паннунці, Катруся Петришина, що була за Максимом Іванишиним,—відповів ламаною польською мовою фірман, сільський парубок, лише на час служби перебраний у широкий плащ і цератову шапочку.

Ядзя мимоволі усміхнулася.

— Ото довідалася,—сказала півголосом сама до себе,—як ці люди навіть і назватися по-людськи не вміють і випроваджують своїх антенатів²⁾ якби бог-зна-якого знаменитого роду.

¹⁾ Фірман—кучер (від німецького слова Fuhrmann).

²⁾ Антенат—предок.

Коли Ядзя проживала, мов вазонова квітка, переносена з покою до покою, від вікна до вікна, залежна від догляду дуже дбайливої руки,—Катруся, як дика хопта¹⁾, росла власним промислом і власними силами.

По смерті матері вуйко дав був її на службу бавити дитину. Але Катрусі скоро наскучилась криклива дитина і штурханці газдині, покинула отже службу й утекла назад до вуйка. Коли вуйко набив і відвів назад до газди, вона таки не була там довго, а що боялася утікати до вуйка, то уганяла по селі від одної хати до другої. У селі стали її звати непотрібовиськом, бо ніде не могла довго зогріти місця й де лише найнялась, то в короткому часі покидала службу. Нарешті приперлася у одних газдів. Вони були люди вже не молоді, мали на боці давно подружені діти, а найменший син, котрого хотіли при собі держати, умер парубком, і вони, як сиротята, самі лишилися. Катрусі там найліпше вподобалося, бо була цілими днями як би сама у хаті. Газда ходив заєдно з наймитом у поле, а газдиня, коби він лише за ворота, візьме горнятко молока, або спече свіжу паляницю, розкаже Катрусі, що має робити, та й іде до одної або до другої дочки, а далі й до сина, та й там посидить собі не раз і до вечора, а ні то сак на плече, та йде до потоку ловити рибу. Катруся була там кілька літ і виросла на гарну дівку. Мала міцний високий стан,

¹⁾ Хопта— бур'ян.

чорне, як вугіль, волосся й тонкі брови над чорними блискучими очима; кругле смугловате лице аж пашіло здоров'ям, а повні здорові губи червонілися гей би восени калина. Коли, бувало, у неділю вбереться і стане на воротях, то всі парубки, що йдуть вулицею, ззираються на неї, а як її який зачепить, то вона так голосно і дрібонько сміється, як би горохом у решеті котив.

— Вона коби лише на вулиці стояти, та й до всіх парубків зуби шкірити!—воркотів Максим, парубок, що разом з нею служив.

— А тобі що до того, що за рацію маєш до мене?—відгризалася Катруся.

— Та коби ти так роботу робила, як вулиці пильнуєш!

— Абощо, я свою роботу не роблю? Щоби ти так робив!

— Алеж ми¹⁾ робітниця!—насміхався Максим

— Алеж ми робітник!—викрикувала Катруся.

Далі Максим зауважив, що вїттів²⁾ Іван став заєдно вечорами снуватися попід хату.

— От, ледве що в пір'я убралосся, а вже зачинає за собою парубків водити!—воркотів Максим сердито, а врешті махнув рукою, бо що то його мало обходити.

Щось і газдиня стала доміркуватися, що Катруся мусить мати якогось коханка, й зачала більше її пильнувати,—але Катруся знала ви-

1) Ми—мені.

2) Вїтт—сільський староста.

кручуватися. Скоро підкмітить¹⁾, що Іван прийшов, то зараз найде собі якусь роботу на дворі, десь ніби забуде сорочки з плота здіймати, то курка закричить у колешні, треба піти подивитися, чи тхір не підкрався, а вже найбільше було заходу з пацюками! Давніше, бувало, пацюк²⁾ їв, як бог приказав, а тепер все його мусила пильнувати: бо або все виверне з цебром, або їсти не хоче, та треба при ньому стояти. А як усі полягали спати, вона потихо виходить із хати, і стоїть з Іваном до півночі.

Максим не раз спить у колешні та й чує, як Катруся потихо отвирає двері, як виходить до Івана, чує, як шепчуть, сміються, і нераз аж його підносить зі злости; хотів би встати та й обох добре набити,—але насилу поздержувався.

Так велось ціле літо.

Восени рознеслося по селу, що Іван засватав дівку у першого багача в селі, та її тато не потягав якось, але казали, що дівка дуже була за парубком узялась, та й до ворожки ходила, щоби що старому зробила, щоби її не боронив віддатись за нього.

— А що, Катрусю, не жаль тобі за Іваном?—розпитували Катрусю товаришки, коли вчули, що він другу дівку засватав.

— Або то лише він один на світі?—відповідала Катруся, байдужно здвигаючи плечима.

За якийсь час Катруся зачала щораз

¹⁾ Підкмітить—спостереже.

²⁾ Пацюк—кабан.

більше газдині фукати, а врешті стала відправлятися.

— Дідько знає, що до дівки приступило?!— говорила газдиня до господаря.— Стільки літ була, а тепер хоче відправлятися, от кажу, сироття, хай би було, може б і до людей повернулось,— коли не хоче, та й бог знає, що витребеньдую, чи хто їй яку підмову дав, чи що?

Максим також здивувався, як учув, що Катруся хоче геть іти.

— Та чого йдеш, не добре тобі тут, гадаєш, що щось ліпшого знайдеш?— заговорив він до неї. Але Катруся так на нього викрикнулася, що вже більше не обзивався.— Чи не на Буковину до тютюну вона вибирається?— думав Максим; тепер якраз на Буковину робітників забирають, тож може її хто підмовив, або жаль її за Іваном, та й утікає із села; дурна, нібито Іван один на світі!

У тиждень потому по широкій дорозі, що збігала з гори до села, котився невеличкий візок. Воздух дихав вогким холодом, сиві зимові хмари висіли ще над землею, багато снігу лежало по полях і ровах, заморозь ще міцно тримала, а там, де не було снігу, чорніла грудкувата земля. Візок був набитий соломною, солома висіла з усіх боків через подертий кіш, а візок підскакував по каміннях, ковзався по верху від вогкої груди, розбиті й роз'їхані колеса голосно таракотіли. З одного боку дишля був запряжений у пов'язану шлею сухий буланій кінь, котрому здалека можна було порахувати всі

ребра. На візку сидів з чорною борідкою молодий єврей, в чорному з круглими крисами капелюсі, обвитий великим споловілим шалем, на котрому не можна було розпізнати первісної барви. Єврей поганяв збідованого коня коротким батогом, шарпав щохвилини повіснями¹⁾, пов'язаними в грубі вузли, ліцями²⁾. Кінь однак не квапився, і видно, що звук був уже до штурханців і батогів, бо волік поволі підорвані ноги по нерівній дорозі. Аж коли прийшлося спускати з гори до села, кінь розбігся в долину, візок підскакував на всі боки й ще більше тарахкотів розбитими колесами.

Візок заїхав до села і, ніде не звертаючи, задержався перед корчмою. На піддашню корчми, підпертому шістьма голими дерев'яними стовпами, ходив Абрамко, з люлькою в зубах, в довгому халаті, що був підперезаний тонким шовковим поясом, і водив довкруги великими випуленими сивими очима. Він увидів над'їжджаючий візок, але не звертав на нього ніякої уваги, і походжував собі байдужно, поцмокуючи люльку. Аж коли візок задержався перед самою корчмою, Абрамко станув, сплюнув гірку слину і вложив назад цибух у губи. З візка вискочив гнучкий єврей у високих міцних чоботях і в короткому угорському кожушку.

— Добрий день!—сказав він до Абрамка поєврейськи, скидаючи шлею зі змученого коня.

1) Повісняний—клочаний.

2) Ліци—віжки.

— Добрий день!—відповів Абрамко.—Ти вибрався на села?

— На села,— відповів приїжджий і кинув коневі трохи соломи.

— До тютюну?—тягнув тим самим тоном Абрамко.

— Та вже час, марот¹⁾ за плечима.

Абрамко високо підніс брови й поправив грубим пальцем люльку.

— Но, цього року будеш з ними мати клопіт,—сказав протяжно, як би кожне слово перепускав через ніс.

— А то чому?—запитав трохи неспокійно приїжджий.

— Наші розсадилися, пан садить десять моргів²⁾, піп також відай буде садити, а економ, що відслужився від пана й має тут свої ґрунти, також буде садити, та й, бачу, вже двоє має тютюнників.

— А що платить?

— То що й ви в Грабинцях: за літо 30 ринських³⁾, а дівкам 25 ринських і хустку.

— А горілка буде?—запитався приїжджий, кидаючи на Абрамка косим поглядом.

— Та у пана може що буде, але економові зтяжко, а піп хоче бути тверезий.

— Но, но! Хай він собі тримає тверезих,— відповів приїжджий, і обидва усміхнулися.

— Де мужик буде без горілки,—сказав знову

1) Марот—березень.

2) Морг—приблизно $\frac{1}{2}$ десятини.

3) Ринський—прибл. 80 коп.

по хвилині Абрамко й погладив свою жовту, сиву, поважну бороду.

— Мужик як би не упився та й не бився, то відай і на світі не хотів би жити,—сказав приїжджий і голосно розсміявся.

Широке лице Абрамка також роз'яснилося, губи розтворилися, що мало люлька не випала з зубів, і аж мусів її рукою придержати.

„Шафар¹⁾ Клюгмана з Грабинців приїхав за тютюнниками“,—рознеслося по селу, коли люди побачили приїжджого, що вештався по вузьких вулицях села. Шафар звивався, якби його хто посоловив, бігав від хати до хати, ставав по дорозі і придержував людей. У селі, мов у горшку, закипіло. Деякі самі відшукували шафара й заходили за ним до чужих хат.

У тиждень знову приїхав шафар до села, але вже з двома великими драбинястими возами й великими кіньми, щоби забрати згоджених робітників на ціле літо до Грабинців на роботу при тютюні багатого купця на Буковині.

Як Максим віщував, так сталося. Катруся змовилася з вірником багатого буковинського купця до тютюну.

— От сироття, от бідне,—подумав сердечний парубок;—ніхто за неї не стане, нікому не в голові; роби собі що хоч, кожний скаже, а то дурне само не знає, що робить, знає, як іде—а не знає, як верне. Грабинці вже не одну дівку звели на нінащо. Ану, хай но я їй скажу, щоби

¹⁾ Шафар—посередник.

не їхала, може послухає, хоч вона дівка хорова
виста та ще й викричатися любить.

Кожного року так бувало, що всі ці, що мали
їхати до Грабинців, сходилися коло корчми,
звідки їх шафар забирав. Недалеко від корчми
на роздоріжжю стояла фігура¹⁾, обсажена гру-
бими вербами. Максим став собі під вербою й
не спускав з ока тих усіх, що, міркував—виби-
ралися до Грабинців. Були між ними і його
товариші, але він не хотів з ними бачитися, і
ховався за грубу вербу, скільки разів котрий
з них підходив до фігури.

Здалека мигнули дві дівочі постаті. Максим
зараз розпізнав Катрусю та Ярину. Вони були
загорнені в чорні сердаки, мали червоні хустки
на голові й невеличкі вузлики в руках. Обидві
йшли й весело розмовляли.

Тому, що Максим стояв за вербою, вони його
не бачили, але він за те їх добре бачив і лю-
бувався здалека дзвінким голосом Катрусі. І
той голос мав десь у Буковині пропадати і
дзвеніти між не своїми, а чужими людьми!..

Дівки наближались. Йому впали в очі великі
квіти на хустці Катрусі; та хустка стояла зав-
сіди в кутику на жердці, і її Максим пізнав би,
хоч би сотки було дівок, так знав на ній кожний
листок, кожну квітку, кожний торок, і знов
йому сумно стало, що він не побачить уже
тих круглих великих квітів, тих тонких довгих
червоних тороків...

1) Фігура—придорожний хрест.

Коли вже були цілком близько, Максим підійшов до дівок і хотів щось сказати, але сам не знав, від чого зачати. На щастя Ярина вступила ще до одної хати, а Катруся лишилася сама за ворітьми.

— І ти, Катрусю, їдеш до Грабинців?—запитав він ніби байдужно, гей би не чекав на неї, а лише що тепер надійшов.

— Або що ти мене маєш питати?—відрізала Катруся.

Але Максим знав гостроту Катрусі і став далі розпитувати.

— Я не питаюся, але виджу, що десь вибираєшся?

— А по чім ти видиш, що я вибираюсь?

— А от маєш шмаття в руках.

— Та то не моє, а Ярини.

— Це ти лише так кажеш; я знаю, що ти їдеш до Грабинців.

— А якби так було, то що, не можна?

— Можна, не можна; ти свій розум маєш, а я б тобі лише казав не йти до Грабинців. Чого ти там підеш, Катрусю?—доповів він таким тихим і м'яким голосом, що Катруся бистро глянула йому в очі й міцно на весь голос засміялась.

Той сміх немило вразив Максима.

— Чого смієшся?—запитав він коротко.

— Та за ким буду плакати, може за тобою?

— За мною, як за мною, але може є такі, щоби і заплакала за ними!..—сказав Максим уже трохи зі злістю.

— Ого! Хай за ними вже другі плачуть; не мала б я роботи, та за ними плакати!

Максим ще хотів щось сказати, але Ярина вибігла з хати й махнула на Катрусю, щоби скоріше вже йти.

— А, то ти?—сказала Ярина, побачивши Максима:—бувай здоров, ми їдемо до Грабінців.

— Бувай здоров!—сказала й собі Катруся, і обидві дівки пустилися скоро своєю дорогою.

Відійшовши кавалок, Катруся оглянулася, ухопила грудку й кинула на Максима, а Максим здалека бачив чорні палючі очі й білі зуби Катрусі.

Коло корчми були вже всі робітники, що мали їхати до Грабінців; тут чекали вже два великі драбинясті вози. Шафар вибіг з корчми, перерахував і казав сідати на вози. З криком і галасом сідали дівки й парубки на вози. Парубки штуркали дівок, дівки сміялися, кляли й віддавали їм міцними штурханцями й кулаками. Через ціле село крик не переставав; парубки прощалися з товаришами, а дівки з товаришками. Дехто що переказував, деякі мами вибігали з хат, задержували вози, давали дочкам та синам свіжу паляницю або вузлик шмаття.

Уже минули граничне від Буковини містечко й пустилися селами. Буковинські села нічим не різнилися від сіл з другого боку граничного містечка. Такі самі хати, обійстя, хібащо частіше попаде яка хата з дахом або з комином. У людей однак показувалася вже інакша ноша. Чо-

ловіки носили довге по плечах спущене волосся, сорочки, підперезані широкими, на варстаті робленими, поясами, а під шию зав'язували маленьку шовкову хустину. Жінки мали горботки, але з темнішого сукна, як у наших дівок. Нашим дівкам було смішно, що жінки мали волосся сплетене на самому верхку голови в тісне кільце, що високо стирчало під широкими білими рантухами¹⁾. Хоч бесіда була українська, та все таки нашим смішно було, що вони говорили замість „Слава Ісусу христу!“ — „Добрий вечір!“.

— Здоров'яться, як євреї! Або вони не хрищені, або гадають, що ми на собі не маємо христа!—говорили тютюнники. Найбільш однак було сміху, як коли який волох сказав по-своєму „Vina saga“²⁾.

Катруся не могла тихо всидіти: з усіма зачипалась, тягнула за вухо глухого Хведька, він кляв та й замахувався на неї кулаками, але вона якраз відхилялася, а він потрапляв у драбину, що аж відголос ішов, а всі клалися зі сміху. Але на другому возі зробився ще дужчий крик і сміх. Перед воротами одної хати вийшло замурзане, з чорним волоссям і чорними, як вугіль, очима, мале циганя в одній розцінканій³⁾ сорочці і тягнуло за собою велику скрипку.

— Що циган, то циган: ледве відповзне від землі, а вже за скрипку хапає!—говорили парубки.

1) Рантух—біла, тонка хустина.

2) Vina saga—добрий вечір.

3) Розцінканий—розп'ятий.

— Ну, отаку ти мати дитину!—казала Катруся, заливаючися сміхом.

— Та чому, хто хоче, то може собі придбати; тут не одна собі таке придбала, та й ти можеш,—обізвався Матій, невеликий чорний парубок, що сидів побіч Катрусі.

— А хвороба б на тебе впала! Ти мене будеш з циганами рівняти! Дивися, щоб ти собі яку циганку не знайшов!..

— Або що, циганка не дівка?—сказав парубок бундючно.

— Чому, і сука пес!—вмішався шафар і собі, поганяючи коні.

— А циган таки не чоловік!—обізвалася на те Катруся.

— А звідки ти знаєш, що не чоловік, ти йому душу давала?—запитала Ярина.

— Бо таки не чоловік,—уперлася Катруся.—Ади¹⁾, як іде у нашому селі Уласій або Хведько, то ніхто не скаже, що йде чоловік, лише, що циган іде.

— От чула, що дзвонять, та не знає де: хотіла якусь практику сказати, та не знає ні початку, ні кінця! Що би-м ся брав, що не до мого носа!—сказав Матій.—А де ж то так люди розповідають?

— Ти все знаєш!—обстала за Катрусю Ярина.

— Абись знала, що не так люди кажуть.

— То кажи ти, як люди кажуть?

1) Ади—дивись, гляди.

— Люди кажуть,—казав парубок з натиском,—що як іде дорогою чоловік та й циган, то ніхто не скаже, що йдуть люди, лише що йде чоловік та й циган, а вона щось наплела й за Хведька, і за Уласія.

— А подруге,—обізвався другий парубок,—що вона хоче від Уласія й Хведька? Хведько може сьогодні у своїй дірі мішком тягне та й клепає зубки до борони, а Уласія вже давно черваки розточили.

— Уласія ще мій дід пам'ятали,—вмішався Петро, найміцніший парубок у цілому селі,—та й, бувало, розповідають, що йдуть раз мостом, а на мості стоїть Уласій; мороз був міцний, а на ньому подерта сердачина. Він став та й витягнув руки до місяця, гадав, що то сонце. Мій дід питають: „Що ти тут робиш, Уласію?“ А він каже: „Вигріваюся до сонця, бо-м у воду впав, та й дуже-м змерз“. Мороз його лице дужче обтис, а він каже: „На один бік уже-м-ся троха обігрів, а тепер на другий“, і обернувся плечима до місяця.

— Хто бреше, тому легше, а хто по-правді живе, тому дихати не дає,—сказав проти Петра Матій, підтягнувши брови.

— Та коби вже тобі раз дихати не дало!—сказала Катруся.—Та ти вже найбільший брехач!

— А ти і брехати добре не знаєш, та берешся практику розповідати!

Катрусі не стало, терплячок і вона відвернулася до Матія плечима.

На другому кінці воза сиділа дівка з паруб-

ком і трималися за шию. Катруся, побачивши коханців, заспівала тоненьким голосом:

Ой із гори високої бистрий вітер віє,
Та й притули, душко, личко, хай моє загріє!

— Вона знає другим приповідати, а коби то хто їй заспівав!—обізвався парубок, що тримав дівку за шию.

— Я їй заспіваю,—сказала Ярина.

— І я,—відозвалася соромливо друга дівка; їй на ім'я було Доця, найтихша дівка в цілому селі.

Дівки зачали співати:

Ой не видно того села, лишень вершки бані,
Та й десь у тім та й у селі моє закохання...

— Коли бо не так,—сказав Петро, і зачав собі співати, а за ним потягнули й другі парубки:

Не можу ся впerezати, не можу ся вбути,
Та й не можу, мій миленький, за тебе забути.

— А чому далі не співаєте?—запитала Катруся, коли парубки перестали співати.

— Більше уже цеї нема,—відповів Петро.

— Коли бо є,—і Катруся заспівала:

Якось ем ся впerezала, якось ем ся вбула,
Та й якось ем, мій миленький, за тебе забула.

Але ледве Катруся скінчила співати, ціла компанія вже чим іншим занялась.

Якась стара жінка сиділа на призьбі під хатою у самому червоному фезі¹⁾ на голові, з-під котрого висіли стряплі сивого волосся.

— А це що за холера?—крикнула Ярина й показала на жінку пальцем.

Усі витягнули в той бік голови, та й в один голос зареготалися.

— Матінко свята! А вона що має на голові?—розпитувалася Доця, бо ще ніколи не була на Буковині.

— То фез називається,—об'яснив Матій, що дівок ще більше розсмішило.

— Якийсь пес, чи що? Червоного пса взяла на голову?

Катруся також ще того не бачила, та аж стала на возі, щоби ліпше придивитися. Тут віз якраз стукнув і заїхав у ровець, бо містка не було: Катруся захиталася й сіла шафареві на плечі. Шафар зловив її за поли й посадив собі на коліна. Але Катруся вирвалася йому з рук, та й так гопнула кулаком у шию, що аж капелюх злетів йому з голови й упав між коні.

— Ой вай, капелюх! Гов! стій!—кричав шафар, придержуючи коні.

Але капелюх докотився з-під воза у рів, а коні не хотіли стояти, хоч шафар міцно стягав.

— Ідїть но котрий та й здійміть мені капелюх!—просив шафар парубків.

— Ади, ще чого не стало; було не зачіпатись з дівками!—казали парубки.—Іди сам та й

1) Фез—завій, очіпок.

здіймай собі капелюх!—договорив з повагою Матій.

Шафар видів, що нема що роботи, зліз сам і підніс капелюх, обтираючи від болота.

— Отак найліпше, так було відразу зробити,— кепкували парубки, а Катруся все ще дідьками садила у шафара.

Коли шафар здіймав капелюх, друга фіра тютюнників перебігла їх і пігнула наперед. Шафар і собі затяв коні й обі фіри стали переганятися.

— Гов! гов!—скричали нараз оба фірмани, але то вже було запізно: обі фіри стерлися, щось лише тріснуло, почім одна фіра цілком на бік перекинулася. Фірмани зачали сваритись і клясти, усі позіскакували з возів, бо показалося, що вісь з одного воза була цілком зламана.

Стало ще веселіше, бо всі мусили сідати на одну фіру, щоби доїхати до Грабинців.

Було так тісно, що кілька парубків воліло йти пішки попри віз, котрий тепер ледве що котився; але, як то кажуть: „Коли розмова щотішна, то й дорога спішна“,—то й не спостереглися, коли вїхали до села. Тут переїхали кілька вуличок і вїхали на широку дорогу, котра вела до самого двора.

Грабинці були колись посілістю вірменських панів. Перший властитель Грабинців торгував волами й баранами, їздив з ними до Відня й до Молдави, де робив добрі інтереси, а на кінець лишив торгівлю, купив Грабинці і став

паном. Син його, хоч уже більше мав панських прикмет і жив цілком уже по-панськи, то старі люди ще пам'ятали, як продавав шкіри з овець, сам важив і обривав грудки з непареної вовни. Але його вже син напrawdę став паном, оженився з небагатою, але дуже панською полькою, і відтак все переробилося на інший лад. На місці великого старого дому стала маленька палата. В городі постинано старі овочеві дерева, позасаджувано акації, берези та сосни, на грядках з яриною старої пані пороблені широкі вулиці й позасаджувано всілякі заграничні квітні. Молода пані не дивилася ні до ніякого господарства, а гостей було завсіди що не міра¹⁾, і широка брама двора майже ніколи не запиралася. Але по кількох роках такого життя стали люди замічати, що старий Клюгман, звісний на цілу околицю лихв'яр, став щораз частіше навідуватися до панів, а хоч він і не доїздив ніколи до двора, мав дуже покірну міну й чекав в офіцинах²⁾, доки пан не буде мати часу з ним поговорити, то люди зачали вже з того щось злого ворожити. Відтак Клюгман почав ще частіше появлятися й заїжджати вже під сам двір, а коли не було гостей, то пан і пані запрошували його до покоїв і розмовляли, як би із своєю рівнею.

Одної ночі пан захворував і в короткому часі по тому вмер. Клюгман почав тоді появлятися

1) Що не міра—(з польського „co nie miara“) багато.

2) Офіцини—досл. флігель, тут будинок для слуг.

як злий дух тої хати, до котрої довгі літа входив як би найліпший приятель. Сварився і кричав, пані плакала й умлівала, аж нарешті з'їхалася її рідня й по довгих торгах лишено Клюгманові за довги Грабинці, а за решту сплати куплено маленьке сільце в Галичині

В якийсь час усе в Грабинцях перемінилося. Широка брама випала з завісів, а два великі муровані стовпи лишилися, немов би насміхалися з давньої слави дому. Навколо городу повигинався на всі боки паркан, а поламані штахети заступлено простим кіллям. Двір був облуплений, ринви пообривані, а великі, замазані брудом, вікна дивилися по-мертвецьки на широке подвір'я і понищені будинки.

Перед заїжджаючим возом з тютюнниками розбіглося стадо курей з великої купи гною, що стояла на самій середині подвір'я, недалеко від того купка свиней немилосердно рила, а підкидаючи довгими рийками, викидала остатки корчів давніх клюмбів. Серед довгого ряду колись гарних спіреїв були повидирані корчі, як би повибивані у роті зуби. Велика чорна корова запуталася рогами в тоненьке гілля і люто робила собі серед нього дорогу, а за нею рикало двоє величезних телят.

Навкруги кипів рух сільського господарства. Одні витягали вози, другі виїжджали з оборником у поле, треті переносили снопи з гумна до стодоли, звідки виходив монотонний гук молотилок, а з великої кузні чути було соплення ковальського міха і стук клевця. Віз заїхав

просто перед стодолю. З стодоли вийшов високий грубий єврей, в довгому, обложеному хутром халаті, а з відхиленого трохи набік капелюха видно було чорну оксамитову ярмулку і при шкірі обстрижене волосся. З першого погляду можна було пізнати, що це властитель, а тим самим осередок руху, що розходився навколо. Шафар підійшов до нього і сказав щось по-єврейськи. Властитель повів оком на злізаючих тютюнниках і перерахував пальцем. Потому шафар кивнув на них рукою й усі пішли за ним до двора. Зараз від вступу, у великому довгому покою лежала висока куна кукурудзів, при котрих двоє робітників вибирало більші шульки й викидало до другого меншого покою, де шульки часто потрапляли у стіну й видбивали тинк¹⁾. По другій стороні ще більшої кімнати, по обох боках стіни, було підгорнене жито, а дрібні кісточки гладкого паркету повідлітали, як би від удару ціпа.

— Ходіть, ходіть—сказав шафар, а перейшовши через покій з житом, отворив двері до четвертої кімнати, званої канцелярією. Тут було чисто й пусто, лише в куті стояла якась червона подерта стара софа, перед нею картовий стіл із зламанною ногою й кілька крісел, з котрих одно було оббите хорошою дорогою матерією. Стіни були майже цілком голі, хоч на одній висіло під стелею невелике похилене дзеркало, а на противному боці хропів годин-

¹⁾ Тинк—штукатурка.

ник у золочених за склом рамах. Над софою висів маленький образочок з вишиваною на паперовій канві гускою чи качкою, на високих ногах як би у бузька. На широкому з поруччями кріслі сидів молоденький, без заросту, єврей, з руськими пейсами, і переглядав пильно якусь книжку. Побачивши шафара з робітниками, він неохоче встав, приступив до стоячого під вікном бюрка й витягнув з шуфляди грубу подовгасту книжку, по тому витягнув з каламаря сталеве перо, обтер полою кафтана і чекав, що скаже шафар. Шафар став йому прочитувати всіх робітників, котрих він скоро в книжку записував. Шафар добре говорив по-українськи, але єврей, що повторяв подиктовані імена, перекручував їх так дивно на німецько-єврейський лад, що робітники ледве поздержувалися від сміху.

— Не смійтеся, то зять Клюгмана,—казав Петро, що вже не раз був у Грабинцях.

По вписі шафар приділив кожному роботу. Одним казав перебирати в покоях кукурудзу, других вислав до молотарні, а Катрусю ще з двома дівками і трьома парубками взяв до помочі при роботі розсадників, котрі закладалися на фільварку за селом, де було найбільше панських ланів. Уже здалека можна було видіти високий дім і гарні господарські будинки. І тут, так само, як у дворі, пооблітали тинки, а старі дахи були полатані новими гонтами й виглядали гей би періста телиця. Тут шафар був властиво найбільшим паном, під його ру-

кою були всі робітники, бо тут вони сиділи й харчувалися через цілий час роботи коло тютюну.

У городі, де мали бути розсадники, уже був винесений сніг і навізени великі купи оборнику¹⁾. Кілька робітників кінчили довгі, на п'ять сажнів, розсадники й обкладали дошками, там знову парубки насипували гній, а дівки заносували кошом або навозили тачками замерзлу глину. Подальше стояв високий, ще молодий чоловік і розмірював довгим патиком місце на нові розсадники.

— Преці²⁾ веди більше робітників,—сказав він, побачивши шафара, що надходив з робітниками,—а то роби, не знати з ким.

— Ото! зробилистесья³⁾,—сказав шафар, хитаючи головою.

— Ану, бери ти та мір цілий день патиком, як я, то будеш знати, по чому мірка перцю, як попереk болить...

— Овва, вєлике свято! Я може сьгодні й більше наробився, та й не хвалюся.

— Та може бути, що вже-сь не одного обдурив, та й здер усю шкіру!..

— От, Михайле, не жартуйте,—перервав шафар, як би йому було жаль часу тратити на пусте балакання,—ліпше дайте тим робітникам роботу, бо я маю ще других розмістити.

Михайло високо глянув на робітників. Він

1) Оборник—навіз, гній.

2) Преці—(прецінь) все ж таки.

3) Зробилистесья—втомилися від роботи.

був старшим тютюнником, умів закладати розсадники, і брав більшу від усіх других платню.

— А скільки їх там?—спитав, як би дійсно їх було так багато, що тяжко було перерахувати.

— П'ятеро,—відповів шафар.

— Ану! Парубки до гною,—крикнув Михайло дужим голосом, аж лоскіт пішов,—а ви, дівки, ідіть до дівок, набирати землю.

Між робітниками було весело. Деякі були знайомі з сусідських сіл, та радісно вітали нових товаришів. Звичайно, де зійдеться багато челяді, то ніяк їм сидіти тихо. Парубки, що набивали у скрині гній, замахувалися на дівок довбнями, а дівки кидали на них грудками замерзлої землі. Одна буковинська дівка з закрученим високо на голові волоссям, у широкій фоті¹⁾, розбивала граблями найдрібнішу землю. Коло неї не перейшов ні один парубок, щоби вона сама його не зачепила. Небуковинським дівкам це не сподобалося.

— От це раз дівка,—шептали між собою,—що сама парубків зачіпає!..

Буковинська дівка не зважала на косі погляди прибувших дівок, та й стала на збитки вимовляти такі слова, що вже для дівки цілком не ялося²⁾. Але Катруся помімо того не

¹⁾ Фота—одежа, яку носять жінки в східній частині Карпат замісто спідниці. Є це незшитий кусник вовняної матерії, яким жінки обвиваються по сорочці, підперізуються в поясі т. зв. „крайкою“ (поясом, теж тканим з вовни).

²⁾ Не ялося—не годиться.

могла довго видержати, щоби не зайти з нею в розмову, хоч Ярина тягнула її за рукав.

За якийсь час тим, що лише поприїздили, шафар приніс по куснику хліба. Хліб був житний на половину з ячмінною мукою, чорний і остюкуватий, що його тяжко було пролігнути.

— Ще треба буде нам оголони¹⁾ збивати, коли довше постоїмо на тому хлібі,—зауважив Матій, витягаючи грубі ости.

— О, ми знаємо тут і оголони збивати,—докинув жартовливо Михайло, зачувши слова Матія.

— А вам збивали?—запитала Катруся, сміючись.

— Мені не збивали, бо я тутешній, то лише зайшли дістають оголони,—відповів Михайло, кинувши оком на хорошу й сміливу дівчину.

Катруся хотіла знову щось сказати, але Ярина зацитькала її.

Вечором зійшлися всі до хати. То був великий довгий будинок; через середину йшли сіни, а по обох боках було чотири великі кімнати. Одна кімната належала до шафара, і від неї двері були заперті, та лиш чути було плач і крик малих дітей, а від часу до часу виходила ще молода груба жінка шафара, отвирала велику комору, і видавала усе, що треба було дати до кухні, і голосно за кожний раз сварилася з куховаркою. У кухні стояла велика піч

¹⁾ Оголони—пухирі, спухлина (прим. оголони дістають коні на яснах).

з великим огнем, а навколо попід стіни були лавиці й полиці, заложені горшками, мисками та ложками. На великому столі стояло кілька великих баняків¹⁾ кулеші²⁾). Попід лавиці було повно цебриків і коритів з поміями. Дві дівки витягали з них намокле череп'я³⁾ і переполіскували брудною водою. На середині стояла стара міцна баба з головою, закотурганою хусткою попід шию, з зачоченими рукавами і з великим полинником⁴⁾, котрим від часу до часу мішала кип'ячу страву.

Найбільшою була хата, де проживали робітники. Попід вогкі й обдерті стіни стояли високо від землі, на повбиваних стовпах, широкі лавки. Стеля була чорна від диму й бруду. На середині до чорного сволака була прибита нафтова лампка, що неясно бликотіла через закопчене скло, а по кутах лежали в'язки соломи. Воздух був тяжкий, пересяклий гниллю й тютюновим димом.

Вечеря була готова. Куховарка поналивала в миску борщу, шафар став із шнурком до кулеші й почав ним кроїти по шматкові для кожного робітника. До їди посідали всі на землю. Дівки, що повмивали начиння, порозносили борщ і кулешу. Кожний з робітників витягнув з-за пояса свою дерев'яну ложку. Борщ був го-

1) Баняк—великий горщик.

2) Кулеша—варена кукурудзяна мука.

3) Череп'я—глиняна посуда.

4) Полинник—велика дерев'яна ложка, вареха.

лий, а квасний, що аж очі вилазили, лише грубі, мов пальці, буряки плавали по ньому.

— Лови, лови, бо втече,—франтував один парубок, хапаючи другому з-під ложки буряк.

— А хай тя¹⁾ чорт бере, який квасний!—говорив другий, скривившись.

— Виділи очі, що купували,—приповідав його товариш і заїдав борщ, гей би найліпшу страву.

— А це що?!—крикнула якась дівка на другому кінці і хляпнула цілу ложку борщу на землю; чорний великий тарган хляпнув з борщем, аж розплесся.

Зробився крик, деякі покидали ложками і казали, що не будуть їсти борщу з тарганами.

— Прокляті! Будуть нас тарганами годувати!—чіпали шафара.

Шафар ходив, як би то й не до нього було говорено.

— Но-но,—посміхувався він,—як не будете їсти, то для других більше лишиться.

Коли уже всі попоїли, шафар крикнув на дівки, щоби позбирали начиння й помагали куховарці мити. Деякі пішли, деякі не хотіли і сварилися з шафаром.

— Зараз іду,—говорила на збитки волоська дівка і закотила рукави.—Ану-ко, котрий іде зо мною боротись!—гукнула на парубків.

— Ходи сюди!—сказав якийсь парубок і стали боротися, аж заточувалися.

¹⁾ Тя—тебе

— Ліпше! ліпше! Не дайся, а ну в другий бік—договорювали інші з боку.

Дівка задихалася, а таки не далася парубкові повалити себе.

— Я їй покажу!—сказав Петро, моцак;—най вона зі мною помоцується!

— Овва! Дуже боюся! Я ще не таких виділа! Петро прискочив до дівки й ухопив за обі руки. Дівка напружила всі сили, але таки він її поборов.

Якийсь парубок став грати на сопілці, а другі зачали тягнути дівок у танець. Троє парубків сіло на землю на самій середині під лямпою, а один з них витягнув із-за череса¹⁾ чорні засмолені карти. Другі посідали навколо них з люльками в зубах. Дівки заходилися ще коло посуду й ліниво збирали порозкладені по землі миски. Одна набрала щось шість мисок на купу й несла до кухні, а один парубок, що сидів серед хати, витягнув умисне ногу. Дівка не вважала, пошпоталася й усіма мисками тарахнула до землі.

— Поволі! Поволі!—крикнув шафар із злістю і прискочив до дівки з піднесеним кулаком, але борзо опам'ятався, позбирав побиті черепки, попробував пальцем, котрі ще були цілі, а котрі дринчали, відсунув до черепків.

Дівка зачала сваритися з парубком, що підставив ногу, й усю вину звалювала на нього. Шафар на це не зважав, витягнув з кишені книжечку й писав побиті миски.

1) Черес—широкий шкіряний пояс.

— На, маєм заробіток!—посміхалися деякі.— Він певне їй з яких п'ять шісток відтягне за те череп'я.

— Ото би ще добре було, аби то такі у нього миски, як у других: він десь по п'ятнадцять крайцарів порахує за одну!

— Ану-ко! щось записав? Покажи книжку!— сказав один парубок;— я розуміюся на нумерах.

Але шафар відтрутив парубка й пішов до своєї хати.

Між робітниками ще довго шуміло. У хаті ставала щораз більша духота від людського тіла, диму й одежі, пересяклої вогким воздухом ранньої весни.

Деякі стали роззуватися й розвішувати по лавицях, вікнах та полицях чорні, сильно вонячі й перемоклі гноївкою онучі. Кілька пішло до кухні, де варилося, щоби при теплій печі ліпше просушити онучі, бо у великій хаті не топилося, хоч зимно не раз доскулювало. Куховарка зачала сваритися, бо на блясі¹⁾ стояли горшки та капало на них з мокрих онучів. Але коли її ніхто не слухав, вона ще більше розсердилася, позабирала порозвішувані онучі і шпурила ними за поріг. Та хоч стіни тріщали від реготу, крику й шуму, то мимо того були такі, що порозвалювалися по кутах на купах соломи і хропіли на ціле горло.

— Вставайте, уже днина! Скорше, шафар іде

¹⁾ На блясі—на плиті.

будити!—кричали на них другі й стягали за ноги на землю.

Сплячі сердилися і кляли, але треба було вставати, бо кожний хотів мати до сання хоч клапоть соломи.

Дівки, що тої днини прийшли, довго стояли у кутику під стіною, не знаючи, що з собою робити.

— А тоті чоґо так поставали, як курки у дощ під плотом?—насміхався якийсь парубок.

— Може чекають, щоби їм постелили?—договорював другий.

— Ходіть, ходіть до нас!—кликали дівки, що уже були у ряд полягали спати. Але Ярина не могла на це якось зважитися, а Доця взяла клапоть соломи й постелила собі окремо від усіх у кутику.

— Може би де у сінях ліпше було!—сказала Катруся й вийшла до сіней. У сінях було темно, лише через шпари дверей падало світло й розганяло темряву. Катруся постояла якийсь час і зачала мацати двері до кухні, бо пришло їй на гадку, чи у кухні не можна б приміститися.

— А ти що тут робиш?—шепнув їй хтось над вухом, і обвинув її стаң руками, немов кліщами.

Катруся пізнала старшого тютюнника Михайла.

— Щезай до чорта!—крикнула голосно і трутила ним так, що аж о стіну оперся.

— Тьфу! Якась біснувата дівка,—мрукнув Михайло під носом і пішов у двері знадвору.

Місяць світив ясно, зірки блищали тихим, спокійним блиском, а воздух дихав свіжим холодом. Катрусі стало ще противніше заходити до хати, звідки виходив крик і сморід.

З часом до всього чоловік привикає, тож і наші дівки недовго відставали й цуралися цілої компанії. Катруся була завсіди скоро до сміху й жартів, а у такому гурті було чого та із кого посміятися, та не одно приповісти. Клюгман, бувало, не спускається на шафара, а сам іде надзирати робітників, тож Катруся як не стане потому насміватися та показувати, як він ходить, говорить, поправляє капелюх. — Ану-ко роби борше з руками, — а ти чого так лізеш з ногами, як би-сь три дні не їло! — зачне протягати на лад Клюгмана, а всі аж тріскають із сміху. Усі знали, що шафар любив хороших дівчат, та тих уже він не так рано будить, та й до роботи не наганяє. Як це пізнала Катруся, то стала прикидатися, що це ніби вона не від того, щоби він за нею ходив, та всякі, бувало, збитки з ним виправляє. Тимчасом Михайло не спускав її з ока. Він був жонатий, і люди казали, що його жінка дуже противна. Хтось їй мусів сказати за Катрусю, а ця як її де побачила, то проклинала і кричала на ціле село. Катруся ще навмисне позабирає парубків і дівок, та й ходить попід її хату, а вона як її увидить, то кидає чим має — вінником, патином, чи каменем та кричить, що аж захрипне: що сяка така... розволочила їй чоловіка, що за сяку-таку... чоловік її убиває; — коли

Катруся з цілою кампанією аж кладеться із сміху...

У Грабинцях так велося, що зберуться у неділю з одного села й ідуть додому у гості.

— Ходи, Катрусю, з нами!—кличуть бувало свої, але Катруся не хотіла.

— Не знати, кого я там лишила, що маю іти,—казала.

— А Іван?—питала Ярина.

— Хай пропадає до лиха!..

— А Максим?

Катруся плюнула на землю й відвернулася. Максим однак за кожний раз розпитував про Катрусю.

— А що там Катруся робить?—питає бувало він парубків.

— От дурне! І шафар за нею ходить, і Михайло—старий тютюнник, а що парубків водить, то вже й не казати!..

Максимові знайшлася нагода й самому переконатися, як Катруся у Грабинцях водилася. Він також відслужився був від газди, бо у газди хоч можна вивчитися господарства, та за це мала була платня. Максимові треба було грошей, бо кусень городу й хатину, що лишив йому батько, взяв корчмар на п'ять літ за довги. Тож п'ять літ мусив він десь між людьми міститися, та кортіло його за той час і який крайцер призбирати, бо хата була стара і треба було її пересипати. У дворі давали 30 срібних¹⁾,

¹⁾ Срібний або ринський (срібний ринський)—прибл. 80 коп

а за жарч шість кірців¹⁾ ординарії²⁾. Біда з тим, правда, була Максимові, бо, як то кажуть: „одно стає у скарбі³⁾ служити, а друге за ним їсти носити“. Але він міг приміститися якось за той час у свого брата. Брат був дітний та которесь з дітей завсіди могло відбігти.

У газди більше на одержу постарався, а кілька левів, що мав, пороздавав між люди. Один парубок, що пішов до Грабинців на роботу, позичив був від нього вже давненько два срібні, та й не гадав віддавати. Тепер Максим мав час, бо хоч у дворі умовився, то доперва за тиждень мав ставати на службу; згадав отже піти до Грабинців, щоби парубка захопити при грошах.

Це було під осінь, коли вже починали ломити тютюн. Тож коли Максим прийшов на грабинецький фільварок, багато робітників було в полі, де ломився тютюн, але більша часть, а найбільше дівок, лишилися на фільварку, де сияли⁴⁾ привезений тютюн. Кілька дівок пряло куделі, а від них брали повні веретена і спускали довгі, на чотири сажні швари⁵⁾, до котрих присилювали тонкі пласковаті іглиці. Робітники сиділи рядами на землі між купами зеленого тютюну і скоро приколювали шварами. Високі купи листя зникали під їх руками, а

1) Корець—міра зерна або картоплі—мішок в 100 кг.

2) Ординарія—вислуженина, платня продуктами.

3) Служити у скарбі—бути на державній службі.

4) Сияти—нанизувати.

5) Швара—плетений шнурок.

довгі швари вились, як великанські зелені вужі. Інші робітники забирали довгі швари й розвішували по плотах, стінах стодоли та інших господарських будинків, на повбиваних клинцях. Вози одні приїжджали, другі відїжджали, і все привозили свіже листя, котре уважно складали на землю, коло сисяючих робітників. Катруся сиділа майже на самій середині подвір'я, в її руках лише мигали листки тютюну, але так само, як її руки не дармували, не дармував і язик. Губа її і на хвилину не замикалася, до кожного щось приповіла, засміялася, не пропустила ні одного парубка, щоби його не зачепити.

Старший тютюнник Михайло ходив поміж усіма, як качор між качками, та поглядав, щоби всюди був лад і порядок.

— Чого так близько возом надїжджаєш? Ей, я тебе навчу, як маєш їздити! А ти чого з-під споду витягаєш та дреш листя? А ти знов стоїш, роботи не маєш? А той, щоби лиш шкірити зуби до дівок!—лунав його міцний голос, як гуцульська трембіта¹⁾.

Але, хоч так сварив на других, що шкірять зуби та не пильнують роботи, то коли сам переходив колу Катрусі, потягнув її за стьонжки від ціток і ущипнув за плече. Катруся відвернулася і засміялася. У тій хвилині піднеслася з-за воза Михайлова жінка, ціла синя від злости, з обвислою фотою й перекрученою на голові хуст-

¹⁾ Трембіта—музичний струмент у гуцулів, довга на 3 метри дерев'яна труба.

кою, і кинула на Катрусю, гей би добре гарбузя, горнець з мазю. Горнець трапив у саму голову. Катруся схопилася на ноги, череп'я горшка розлетілося, ціле лице замазалось дьогтем, а чорні довгі струї спливали по білій сорочці. Михайло поблід і прискочив з кулаками до жінки, ухопив її за шию і повалив на землю.

— Гвалт, ратуйте!—кричала нещаслива жінка; — убиває мене, розбійник, злодій, волоцюга, б...

Михайло повалив її на землю і зачав ногами толочити; ледве їх розірвали. Вона почала утікати, але він взяв дрюк і побіг за нею на вулицю. У першій хвилині, як комедія почалась, кожний лише роззявив рота й не знав, звідки то все взялося. Багато не знало, за що Михайло бив жінку, та й хто кинув горшком, але потому зробився такий гамір, крик та й сміх, що одне другого не чуло.

— От це ти раз дівка! От це ти раз жінка! Ото помастила її голову! Алеж дав, дав він їй за тото, пришиб, як половик курку, та й бив, як циган залізом!

Катруся все ще стояла на місці, а мазь стікала по білій сорочці; червоні обвиванки були цілком чорні, а на плечах стьонжки злипилися в купу. Вона хотіла обтерти голову руками, але ще більше замазалась і зачорнила руки.

Навкруги регіт не переривався, а над усіх сміявся шафар. Це чогось найдужче розсердило Катрусю; вона зі злости піввала розбитий горнець і кинула йому в очі. Шафар відхилився,

а горнець відбився у двері від возівні й лишив довгий чорний знак.

— Це на те, щоби люди не забували, що на тому місці діялося!—договорював шафар, перегинаючися із сміху, по чім ще більше заревів регіт.

— Бог би святий вас побив!—сказала Катруся майже крізь сльози й ухопила коновку, що стояла коло неї з водою, та й пішла до хати. Тут Катрусі пустилися сльози з очей цюрком. Але вона їм супротивилася, міцно обтерла кінчиком чистого рукава, порозвивала з обвиванок кіски, поскидала цітки й стала умиватися. Мазь не хотіла пускати від студеної води, тож Катруся пошукала по горшках трохи теплої, захопила з-під лавиці піску й зачала терти, що могла, лице й руки. Треба було також перебрати сорочку, але за сорочкою треба було йти аж на село, бо на фільварку не можна було удержати шмаття, і більша частина робітників тримали шмаття на селі по хатах. У хаті не було нікого: Катруся виглянула у вікно. Недалеко від вікна стояв Максим. Вона бачила його ще зранку, але ледве кілька слів з ним поговорила; тепер же вона утішилась, як богом, заковтала у вікно й махнула на нього рукою.

Максим спершу, коли Михайлиха облила Катрусю маззю, сміявся з другими, але по тому стало йому якось ніяково; він почув сльози в її голосі, і жаль зробилося йому дівчини, тому ж то він навмисне підійшов до парубка, що тесав недалеко хати клинця на тютюн, і раз-у-

раз споглядав у вікно. Тепер, коли вона махнула на нього рукою, він скоренько підбіг.

— Іди-ко, Максиме, до Ярини,—просила Катруся,—та кажи їй, щоби пішла у село, та принесла мені мою сорочку; лише дивися, щоби шафар не видів, бо він їй не дасть лишати роботу.

Максим охотно пішов, відшукав Ярину та сказав, щоби принесла Катрусі сорочку. Шафара не було між робітниками, Максим зазрів¹⁾ здаля, що він увійшов у хату, тож і він скоренько вернув до парубка, що тесав патички.

Катруся стала перебиратися.

— Зараз ми йди до роботи!—чути було голос шафара, що, взявши Катрусю за плече, тручав її за двері.

Максимові зробилося гаряче. Він не спам'ятався, коли прискочив до шафара і вхопив його за волосся.

— А ти, бідо, що хочеш від мене?!—крикнув шафар.—А тобі що тут за рація?!—і трутив Максима, що той аж піткнувся. Але Максим знову схопився й кинувся до шафара, та той знову відкинув його одною рукою. Шафар був хлоп годний, великий, а Максим малий і сухорлявий, а коли ще раз до шафара пустився, цей зловив його за комір і хотів замкнути до шпіхліра. Максим вирвався і став утікати що сили.

Опинившись за Грабинцями Максим став іти повільніше, і Грабинці поволі губилися за ним

1) Зазрів—побачив.

у синявій помороці. Але Максим не оглядався. Він роздумував, що йому сталося, що він, парубок тихий, спокійний, з роду не мав ніякої цікавості ні до сварки, ні до бійки, кинувся на шафара, гей би скажений, і якби не то, що цей був дужчий від нього, був би його роздер на місці.—Проклятий шафар залицяється до неї та береться збиткувати... Та що він з нею тепер робить?—подумав далі Максим, і знова взяла його злість. Йому нагадалася Катруся з сльозами в очах, коли ухопила коновку й бігла до хати, тоді він був би скочив за нею в огонь, хоч вона й не дивилася на нього. Коли зранку прийшов, то й ледве кілька слів промовила. Але вона завсіди така: рідко коли у неї почуєш розумне слово. От тепер він став у дворі, бере 30 срібних, та коби вона така, як він, то би також зложила ці гроші, що бере в Грабинцях, та й хату можна би пересипати. Але де вона! Вона певне і крейцара з Грабинців не перенесе: десь пропустить, сама не буде знати куди.

Він ішов боком гостинця¹⁾ вузькою вдоптанною стежкою; з купи каміння зсунувся камінь і упав йому під ноги. Максим піткнувся, заляв, та з тим і думка його перервалася. Він сам з себе засміявся. Бо чи не робив він так, як циган, що бив сина, щоби не заїжджав лоша, а лошати ще не було! Хто знає: може вона з нього тепер сміється, у неї того не купити, а він уже за її гроші хату пересипає.—Тьфу, ще-

1) Гостинець—велика дорога.

зай бідо! Чого йому ця дівка лізе в голову? Чи нема інших дівок у селі? „Є того квіту по божему світу!“ До багацьких дівок ніяк було пхатися; багацька за нього не піде, але все міг би собі таку взяти, що мала би щось більше від Катрусі. От, хоч би і Ярина? Не посватати би йому Ярину? Дівка хоч куди; стара лиш їх дві має, меншу лишила би при собі у хаті з кусником городу, а старшій була б за це більша половина городу... Або Доця? Дівка тиха, супокійна, та і старий може б який кавалок поля за нею дав; небагато того усього є, але добре що то. А Катруся що? Хіба як у тій співанці: „Очі чорні, брови рівні“. Алеж бо то очі гейгей, а губи як би хто кров'ю намастив.

Грабинці мали пізній термін віддавати тютюн до магазину, тож заки робітники додому повернули, не одно в селі перемінилося. Одні повмирали, другі породилися та поженилися. Між тими, що поженилися, був також і вїйтів Іван.

Іванова жінка була страх¹⁾ гонорна. Як бувало йде селом, то так крутить головою, як кінь, коли його тісно зазонбеляють²⁾, а ногами човгає, що аж до землі присідає.

— Хапайте бики, бо процесія іде!—сміялася Катруся, як уже здалека зазрить Іваниху, та й зачне показувати, як вона до церкви увійде, причекає, христиться, б'є поклони. Це розпо-

1) Страх— дуже.

2) Зазонбеляти— зануздати.

дали Іванисі, і вона дуже за те на Катрусю ворогувала.

— Сердиться,—відказувала Іваниха,—що Іван її не взяв. Немав би кого брати, та таку голячку, що ледве одну сорочину має на хребті,—пустійку, помийницю, що не варта газдині порога замаєти, газдам свині, пасти! Хай дивиться, щоби знов яка її голову дьогтем не помастила, та щоби кого болячками не обсадило, як дорогу перейде! Уже показується на її товаришках, та й кумпанках, що разом до Грабинців ходили, та ще й на ній покажеться!..

Іваниха говорила це тому, що про Доцю так, як не варт, заговорили люди в селі.

— Це бо й є,—дивувалися деякі,—що це найшло Доцю, з котрої ніякої ніколи не чути було пустоти, а не захопило Катрусю, що лише з парубками літає!

— Не бійтеся, знає вона що робити!—говорила Іваниха,—а від чого гарна ружа¹⁾ росте, або не мож з кушки з-під коси водички напитися.

— Сама знала чарувати, яешницю варити й парубків до себе примашувати, та й гадає, що кожна така!—відгризалася Катруся.—Ніби люди не знають, як до ворожки ходила, щоби свому татові вік скоротити... Овва! що ми за така широка газдиня зробилася, що дівок судить: хай іде псам писки лизати, а не дівок судити! Гоноруються, що багачка. І багаті не раз старців во-

1) Ружа—рожа.

дять; та й вона ще буде палицею дороги шукати, вузли на собі зв'язувати та дрантям трясти...

Хтось казав, що Іваниха раз довго стояла з Яриною та й говорила щось про Катруся. Катруся, як це учула, то так, як стояла, побігла до Ярини. Вона буде з Іванихою зноситись та й брехні зводити: хай мовчить, коли хоче, щоби про неї мовчали!

— Виклич мені Ярину!—сказала Катруся із-за воріт до молодшої сестри Ярининої, бо не хотіла побачитися у хаті з Яриною мамою.

— Ярина не вийде, у нас суть старости,—відповіла дівчина.

Катруся задумалася.

— Які?—запитала дівчини.

— Ади, Ілаш Гаврилюк сватає її.

— Ілаш Гаврилюк? А Петро що каже?

Дівчина здвигнула плечима.

— Ей, та що там Петро?

— Таже він за нею ходив?

— Та що з того, що ходив, коли він нічого не має. Ілаш записує їй половину поля та й хату.

— Але старий, удовець, має четверо дітей!

— Ова! Неня каже, що „який був, такий був, аби хліба роздобув“.

— А вона хоче за нього йти?

— А ти б не пішла?—запитала лукаво дівчина.

Катруся розсердилася.

— Я не прийшла того, щоби ти мене питала, а Ярині скажи, що як буде на мене брехні зводити, то їй голову зірву...

— Чекай, дівонька, не мовчиш, то вчуєш таке, що аж ти в п'ятах постигне!—відгрожува-
лась далі, у думках Катруся.—Та тепер ще згонориться, що віддається, та ще більше стане з Іванихою зноситись та дівок оббріхувати. Що ми за газдиня, уже як віддається, то гадає, що бог знає, що за велике свято?! Як ми ся схоче, то ще борше від неї віддамся. „Хто шукає, той найде“.—І Катруся почала у голові переходити тих усіх парубків, що могли би її сватати, бо усі ці парубки, що за дівками ходять, не за-
всіди женяться з ними. Далі почала переходити усіх у селі вдівців, та вчула, що хтось її кличе.

— Катрусю, куди?

Катруся озирнулася і побачила Максима.

— Куди ти ходиш? — запитав Максим вдруге, ближче підходячи.

Катрусю знова розібрали велика злість на Ярину та Іваниху, але на Ярину ще більше тому, що вона оббиралася їй заєдно за таку дуже ніби щирю.

— Ади, ходилам до Ярини; дівка брехні зводить, оббирається така ніби щира, а з Іванихою сходиться, та й обі брешуть укупі; кажуть, що я ружу копаю, з кушки воду п'ю; най дивиться на себе одна з другою! „Не видить своє під носом, а чуже під лісом“.

Катруся говорила це скоро, одним душком; її брови заєдно стягалися, губи віддулися, а очі міцно блищали. Максимові так вона вподобалась у своєму гніві, що він більше дивився на

неї, ніж слухав. То, що говорила на неї Іваниха і Ярина, його не сердило; хай собі й так буде, як вони кажуть, про те він би її собі більше злюбив, як Іваниху, Ярину та й усіх інших дівок у селі. І відколи кинувся із-за неї на шафара, вона йому як би ближче стала, і думка, що може б він з нею оженився, раз-по-раз лізла йому в голову. Хоч і сердився за це на себе, а сердився найбільше тому, що Катруся собі його гей би за „байбардзо“¹⁾ мала, гей би їй все одно було, що він собі про неї думає, та все ж таки зауважив, що від пригоди з шафаром Катруся як би прихильніша до нього зробилася. Бувало скаже до неї слово, то вона так опирскнеться²⁾, що нема вже більше з ким говорити, а тепер прецінь стане та й скаже, що так а так, що тота й тота говорила, або той влівів.

Всі ті думки переходили Максимові крізь голову, коли дивився на хорошу дівчину. Що його завсіди найбільше відстрашувало від Катрусі, то це, що вона нічого не мала, а він також був не багач, а бідні як поберуться, то вже ціле своє життя будуть бідувати, але тепер йому й це не таке страшне стало.

— Катрусю,—сказав він врешті,—от знаєш, що я тобі скажу: я би тебе сватав, коби знав, що ти за мене підеш?

Хмурне лице дівчини якраз роз'яснилося, брови розтягнулися, а очі весело забігали.

1) „Байбардзо“—байдуже.

2) Опирскуватися—зі зла відповідати.

— Но, що ж?—запитав знову Максим, коли Катруся не відповіла.

Аж нараз Катруся голосно засміялася, відвернулася і лишила самого Максима на вулиці, як тоді, коли від'їздила до Грабинців. Вона пішла скоро до вуйкової хати, бо відколи вернула з Грабинців, то була у вуйка до якогось часу, доки собі знову не найде якого примістя¹⁾. Їй так було смішно з Максима, що йдучи все ще сміялася сама до себе, бо як було не сміятися! „За вовка помовка, а вовк тут“. Нагадувала парубків, за котрих віддалася б, а він її дорогу зайшов. От зараз показалось би, чи то правда, що вона з „кушки“ воду пила. Хай би знали люди, що брехачки брехали, а що вони гонорились би, що багачки,—овва! І бідні люди живуть на світі, та й газдинями є.

* Ярина не знала, що люди між нею з Катрусею поробили, хоч і чула, що Катруся відгрожується на неї за якісь брехні. Їй не конче весело бути йти за старого Ілаша, та ще хотіла побути з товаришками, і пішла скликати дівок на вечірниці. Коли прийшла до Катрусі, Катруся накинулася на неї з кулаками.

— Ігі! Шезай в трістя²⁾ та й в болото, що хочеш від мене?—говорила угойкуючи³⁾ її Ярина, а коли дізналася, о що ходить, то аж перехристилася.—Бодай так світа божого не виділа, до вінця не дійшла, по світі не ходила, як вона

1) Примістя—приміщення.

2) Трістя—трясина.

3) Угойкувати—зацитькувати, заспокоювати.

бачила Іваниху; аби так дзвонів не чула, як чула її голос, та бодай її язик усох, з того місця не рушилась, ложку страви до рота не знесла, як вона що про Катрусю говорила!...

Нарешті Катруся якось втихомирилася та й пообіцяла прийти на вечерниці.

На вечерниці якось не багато зійшлося дівок, а вже було пізенько, коли надійшло кілька парубків. Заки прийшли парубки, дівки всякої співали, але коли парубки надійшли, вони ніби стали соромитися, перестали співати, хоч усі в один голос розговорились і сміялись. Але Ярині були тепер миліші сумні співи дівочькі, як веселі жарти і сміхи з парубками; тож раз-у-раз запрошувала дівок, щоби співали.

Ой співайте, дівчатонька, та й співайте чергов¹⁾,
Щоби вас не гонила газдиня кочергов.

Заспівала сама Катруся сміючись. По чім усі ще більше „розфрантувалися“²⁾ і сміялися. Парубки приповідали, як то буде, коли газдиня розженеться з кочергою й котра за котрою буде скоріше утікати, або котрий за котрим,—відповідали дівчата.

— Кочерга—бабське діло, вона не має на хлопа ніякої моці!—сказав Матій.

— Ого! хлопи нічого так не бояться, як кочерги, — цокотіла Катруся. — Ануко запитайся Томи Гринишиного, чи він не боїться кочерги!

¹⁾ Чергов—чергою (форма, часто вживана в народній говірці: мнов—мною, кочергов—кочергою, і ін.).

²⁾ „Розфрантуватися“—розжартуватися.

Про Тому всі знали, що не він жінку, а його жінка б'є, та й усі зареготалися в один голос.

— Як один дурний, то вже не всі,—докинув з повагою Матій, щоби на його стало.

У тій хвилині дався чути під вікном голосний топіт.

— О, то не дівоцький хід!—сказала якась дівка й виглянула вікном.

У хату ввійшов Петро та Максим. Ярина, як побачила Петра, так дивно якомось засуетилася. І Петрові стало якомось ніяково, хоч він того по собі не показував.

— Слава Ісусу Христу! Боже помагай! Що робите, дівчата?—здоровилися парубки.

— А що, не видите, що робимо?!—відповіли дівки.—Прядемо.

— Напряла кітка півтора мітка; кіт розігрався та й тото пірвав,—відіззався один з парубків, що був у хаті.

— Та ще співати не хочуть,—доповів Матій.
— Тобі не хотілисьмо, а їм будемо.

Тут дівки розглянулися, щось пошептали між собою, та й по хвилині заспівали:

Котилися вози з гори, поломили шпиці,
Питалися два парубки, де суть вечерниці?
А у тої удовиці славні вечерниці,
Штири¹⁾ коні на припоні, чари на полиці.

Дівки зиркали на Петра й тихо посміхувалися.
— Коні, як коні,—сказав, як завсіди, спроквола

1) Штири—чотири.

Матій,—але чари то десь будуть.—Він став на лавицю й почав шукати руками по полиці.

На полиці у кутику стояли зав'язані у платинці Яринині цітки і згарда¹⁾. Він узяв той узлик за кінчик та й показував усім Яринині чари. Ярина розсердилася, вихопила від нього платину та й кинула у скриню. Петро робив, що то все ніби не до нього, а Ярина й у той бік не дивилась, де він сидів.

Максим, відколи прийшов, то й тільки було йому роботи, що дивився на Катрусю, як вона пряде, як крутить веретеном і навиває рівно нитку. Катруся це завважила, та й стала на нього дивитись такими палючими та сміючими очима, що він її не міг дотримати місця та відвертав очі у вікно. Це ще більше смішило веселу дівчину. Вона закрутила міцно веретеном та заспівала:

Ой, горою барвіночок, горою, горою,
Мило ми ся подивити, любко, за тобою,
Мило ми ся подивити...

— Ні, не тої,—перебили її дівки,—заспіваймо, що у „Буковині зелений листок розвивається“, хай Ярина знає, що вже недовго її дивувати та й дівочьку мати волю.

Дівки почали співати:

Ой співайте, дівчатоньки, котра голос має,
Та й най же ся в Буковині листок розвиває,
Та й най же ся розвиває разом із травицев,

¹⁾ Цітки—намисто з коралів; згарда—рід намиста з монет

Ліпше краще дівчиною, та як молодицев.
Молидиця, невільниця, куда йде—плаче.
А дівчина сам свій козак, куди йде—скаче.
Молодиця, невільниця, куди йде—думає.
А дівчина сам свій козак, куда йде—співає.

Ярина слухала цієї пісні зідхаючи.

— Та це якась дуже сумна,—сказав Максим,—Ярина ще плакати буде.

— А ти хочеш веселої?—питали деякі дівки.

— То я тобі заспіваю,—сказала Катруся, й зачала знов коломийку:

Не піду я за дворака, не хоче робити,
Лише з стайні до пекарні дюльку закурити.

— Но-но! не приспівуйте нам так дуже,—відзивався Матій,—і дивіться, щоби вам не заспівали.

— Ану-ко заспівайте, хай чуємо,—дрочилися дівки.

Ярина поналивала у миску борщу, понаклала голубців і запрошувала до вечері.

По вечері вже не довго побули, та й стали розходитися. З хати вийшли всі разом, але за ворітьми поділилися на дві компанії, одна пішла в один бік села, а друга в другий. Дівки, що йшли в той бік, що Катруся, зауважили, що Петро облишився.

— Лишився, бігме, дівоньки, лишився у неї,—шептали між собою дівчата.—Ото ти! За іншого віддається, а другого за собою водить. Вона гадає, що старий не дізнається, що вона вечер-

ниці скликає та й коханця має. Нагадає він їй того колись...

— Чому, любки, не нагадає; буде добре колись казати: „Ти за мене йшла, а коханків за собою водила“. Навчить він її розуму; не один десь кулак колись з'їсть за сьогоднішній вечір.

— Добра ніч!—сказала одна, а потому й друга дівка,—коли доходили до своїх хат. Так само лишалися й парубки по дорозі. І Максимові треба вже було лишитись, але він хотів відвезти Катрусю аж до дому, а їй була найдальша дорога.

— Катрусю!—сказав Максим, коли обоє лишились, а його голос як би заперся в грудях.— Чи то ти проти мене співала, що не підеш за дворака?

— А якби проти тебе, то що?

— Та ти таки справді не пішла б за мене? Скажи мені так рехтельну правду¹⁾—просив Максим. Ту ще більше заперло Максимові голос. Це Катрусю так розвеселило, що вона сміялася ще голосніше, як завсіди, коли їй Максим зачинав що говорити. Але цим разом Максим не дав їй утечи й коли вже були близько хати, він зловив її за руки.

— Та що ти мене питаєш?—сказала врешті Катруся вириваючися.— Чи я панна, що ти мене питаєш? Присилай старостів, та будеш знати.

У тиждень по тій розмові Максим післав до Катрусі старостів. Катруся і в голову не брала собі того, що тоді йому говорила, та й не наді-

¹⁾ Рехтельну правду—ширу правду.

ялася, що він на то її слово пришло старостів. Тож тепер, коли її приперли, вона не знала, що мала казати. Спершу вона хотіла йому відповісти,—їй жаль було дівочької волі,—але почала казати, що вона сирота, що нічого не має, що то добре їй трапляється, що буде мати свою хату, та нікому не буде стояти о ласку, а хоч багатства великого не буде, за те вони обое молоді, здорові, годні робити. Найбільше її намовляла одна сусідка; вона була віддалася до свекрухи та й друга невістка була в хаті.

— Дівонько,—казала вона,—коли тобі трапляється самій бути в хаті, то причикни¹⁾ тай вибий поклони, бо щоби ти коли не впала в такі руки, як я.

— Це справді буде своя хата,—думала Катруся, та й ніхто не стане їй голову завертати, а роботи вона хоч би якої не боялась.

Зачали ладити до весілля. Максим страх утішився, коли дізнався, що Катруся мала ще з Грабинців десятку. Газдиня, що Катруся в неї служила, дала їй подушки та вареню²⁾, а вуйко за те, що по небіжці сестрі дещо трохи було лишилося, причинився із свого боку. Максим узяв іще із своїх грошей у дворі тай зробили весілля.

Хату не було ще як пересипати, то Максим понаправляв її так, що при добрих газдах могла стояти ще який рік. Газда не дасть затекти, а

1) Причикнути—приклякнути.

2) Вереня—верета.

газдиня—стінам облупуватись. Катруся мала з пропоєю три срібних, Максим два, зате зараз купили собі поросся. Щось ще і з ординарії лишилось, та було чим душу погодувати й поросяті підкинути. Максим добув року у дворі й за решту плати купили собі теличку. На другий рік Максим не ставав у дворі. Він дуже був цікавий до сокири, тому зачали його кликати до хат майстрам під руку; врешті Катруся мусіла завсіди носити йому їсти до двора, а у дворі звичайно двораки: і той засміється, і той зажартує, Катруся й собі не замовчить, а то сердило Максима, хоч він до того не признавався. Катруся лише, бувало, не любить близько під двір підходити, але це майже ніколи й не траплялося. Максим робив на гумні, або коло стайні, то вона йому принесе там їсти, він сяде де на землі та й попоїсть. Часом у літі Катруся зазріла десь далеко паню або панну, що ходили по городі, але на гумно вони ніколи не виходили; часом лиш пан вилетить, як опарений, але й той не дивиться на чоловіка осібно, лише на всіх ураз кричить.

Стару давню хатчину ніхто не пізнав би, так її Катруся причепурила, що гей би вища стала, немов би її хто підіймив у гору. Максим змайстрував колешеньку, та й хлівець поклав, і кошничка невеличка стояла, бо брали кукурудзи на третину.

Катруся мала коло чого забігати; бувало робить вона від рана до вечора, як не в полі, то дома, що й рук не відриває. У два роки дав

бог їй сина, по тому знов малу дівчину, та й уже третє мало бути, коли Максим розболівся.

Якось у жнива косив овес, гаряче було, він положився на землю та напився дуже широко з кринички води. Люди говорили, що то ні що інше, лише мусів із цмоком пролигнути жабу, бо все, як він казав, щось йому ковтало по череві. У селі пам'ятали, що так давно було одному багачеві, але той їздив аж до Львова, та доктори витягнули йому з черева вже розігнилу жабу. А про другого розповідали, що жаба перелізла до мозку, та як доктори розтяли чоло, то вона таки живіська вискочила. Катруся так з'їлася тим, що Максим хорував, що стала як кавка, бо роботи з нього не було ніякої; сама за всім, тай коштна була¹⁾, а ніякого ніде порятунку не можна було найти. І до міста до доктора возила, лише сама аптека два срібні коштувала; та й до ворожки з три милі ходила, та й робила, хто що казав, але ніщо ні крихти не помагало. Сох, сох, та й врешті вмер.

Гірко прийшлося Катрусі ховати Максима: великих статків ніколи не було, а як хорував, то не прибувало, а треба було якось поховати. Прецінь газда був! Що люди сказали б, та й таки й сама не хотіла якнебудь його позбутися. Добрий був, не збиткувався, не бив, хоч би не знати як із ним була сварилася. А що робучий був небіжчик, то вже й пари йому не найти. Та що з того, коли вже через слабість багато

¹⁾ Коштна була—була без коштів, цебто без грошей.

їх праці перевелось, а тепер треба з останнього потягнути, щоби поховати, як бог приказав. Бо й сам, бувало, небіжчик, коли вже бачив, що виходу не буде, каже: „Дивись, щоби ти мене гідно поховала, як газду, а потому ти даш уже собі якое раді!“ Хоч молода була, хоч годна робити, але як газди нема коло хати, то при статках біда, а що ще бідному на світі...

За Катрусю знали в селі, що вона робуча жінка, що ніщо їй у руках не кисне, тож у якийсь час сватав її вдовець із двома дітьми.— Оце мала б розум стільки дітей докупи зводити, або я не варта ще парубка!—говорила вона. Сватав її й парубок, але й його не хотіла. Його звали мулом, бо раз на ярмарку був купив мула місто коня, тож Катруся кепкувала собі, що вона хотіла б їздити кінями, а мулами не хоче. Воліла отже сама до якогось часу бідувати, хоч як їй гірко було, доки бог не поверне такого, як сама хоче.

Так собі думала Катруся. „Але ніхто не знає, що його завтра чекає“, так, як той каже: „гадка за горами, з смерть за плечима“. Якое було потиснула велика студінь, мороз був такий, що птахи в лету падали. У Катрусі не було й крихітки муки в хаті, та сама вона наважилася прати у сусідки плаття. Вона була міцна, робота ніяка не шкодила їй ніколи, та хоч ноги примерзали до льоду, вона не відступала від ополонки й високо замахувала праником. Плаття було багато, треба було квапитися,—бо в зимі днини так як і нема,—та над

вечір стало їй в боці колоти. Другої днини не переставало та все ще чимраз більше кололо, а далі вже ніяк і з постелі було встати.

Тоді то бог післав до неї панну з двора. Катруся вже не раз казала, що якби була тоді панна не прийшла, та не дала їй щось пити, то хто знає, чи смерти не була б пожила. Хоч і не довго лежала, бо бідному чоловікові й нема як довго лежати, але чогось довго не могла прийти до себе. Не раз їй приходило на думку, чи не піти б коли до двора, може дала б панна ще що; але коли нагадала дитинячі літа, то лише махнула рукою. Обходилася якомсь дотепер, та й даліше обійдеться; коби здоров'я, та коби бог людям зародив. А, славити господа, на цей рік усе добре показувало, що хліб буде: і раніше весна була, і дощі припадали, щоб лише бог поміг зібрати щасливо.

Катруся взяла була аж два морги¹⁾ кукурудзів у людей робити на третину. Це ледве двоє забірує²⁾, а вона сама стільки на себе набрала. Бувало, що лише вергне на зорі³⁾, Катруся схопиться, лишить дітям якої трохи вчешанької студеної страви або кусень кулеші, візьме собі часом кусник хліба, як є, або й не візьме, замкне сплячі діти в хаті та й іде в поле. У полудні прибіжить, щоби хоч якого-такого бор

1) Морг—міра землі, дещо менше як гектар.

2) Бірувати—подужати.

3) Вергне на зорі—засвітає, зазоріє.

щипку дітям зварити, випустить кури, накаже старшому хлопчикові, щоби пильнував хату й дітей, а сама знов біжить у поле.

Збіжжя вже було пустилось із стрілки, та й де-подекуди зачинало сипатися, коли Катруся ще з іншими поралася сапанням.

Уже було геть-геть у полудні. Катруся лишила сапу на ріллі й бігла додому подивитися до дітей. Сонце міцно припікало, а блиск його проміння аж за очі хапав і все від нього сяло, улискувалося. Зелене збіжжя та ще зеленіша по ровах і розпругах трава улискувалася¹⁾ зеленою, кукіль багровою, блаватинь синьою краскою, а червоні маки аж жаріли у густому збіжжі, але хоч усе так ярко улискувалося, сяло,—кожна майже квітка як би упустила головку, кожний листочок легко зігнувся у долину, а буйна матина²⁾ бульби напів перев'яла.

— Ох, пече!—говорили люди,—аж бульба пов'яла; не дай боже чого нечистого!—і з страхом позирали на небо. Але небо було чисте, спокійне, та лише голуба краска й собі від сонця улискувалася.

Катруся йшла скоренько понад потік у село. Сонце роз'яснювало мутну воду потока, що ледве покривала обложені намулом ріняки й місцями западала у глибині ями, де причеплене

¹⁾ Улискувалася—сяло, блискотіла.

²⁾ Матина—бадилля.

до дна зілля розтягало свої довгі, як листки, галузки, повзали пуголовиці, крутилися слезії, і блискотіли до сонця ковблики. По берегах і корчах сітнику й кінської м'яти вигрівалися жаби і скакали з плюскотом у воду.

Катруся, заки відчинила хату, глянула ще раз на небо, але небо було чисте, та лише де-не-де літали хмарки, як біле пір'я. Катруся увійшла до хорім¹⁾, випустила діти й казала, щоби уломили трохи на топливо плота. Коли не борзо вертали, вона сама за ними пішла. Розглянулася—і стрепенулася. Білі, ще недавно прозорі хмарки збилися у густу хмару і скоро прикривали ясну блакить. Міцний вітер подув від заходу, потряс вікнами хат, захитав вербами по вулиці, мів порохом і дрібними камінцями. Блискавки перетинали стрілою хмари, і грім розлягався за громом.

Катруся стояла в хаті при вікні і христилася великим хрестом. Господи, Господи помилуй! Господоньку, змилосердися над нами!—молила бога, а діти плачучи тулилися до неї. Угорі було чути шум; спершу кинуло збитим у грудки льодом, по тому посипалось, гей би з мішка, густим великим градом. До гуку, шуму й лому мішався глухий звук дзвонів. Жінки викидали на двір кочерги, лопати й шутки²⁾; падали свячене зілля, збирали зерна граду й кидали у свячену воду.

1) Хорімці—сіни.

2) Шутки—вербові галузки.

Перестало. Ні одної шиби¹⁾ не лишилося в селі, земля біліла, з дерев звисало, поломане галуззя. А що діялося в полі?

Сонце усміхнулося й кинуло довге тепле проміння, вода всякала в землю, далекі гори, ніби прикриті легким покривалом, відбивали виразно від чистого неба, та місцями із землі підносилася пара. Подерте листя з дерев, збита трава й поламани квіти ніби обмилися свіжою водою. Всюди віяло свіжим воздухом; поховані під галуззями дерев пташки простирали і тріпали до сонця мокрі пірця, та там-не-там мелькнув із обсохлими крильцями білий метелик.

Лише для людей у селі не було надії. Опали грубі зароблені руки в німій розпуці. Пропала гірка праця, тяжка кєрвавиця.. Ударився й пан у дворі по полах руками, хоч його більша часть збіжжя була заасекурована²⁾; та на це не стати було селян—добре, що було чим заплатити податки!..

Катруся побігла в поле. Збіжжя лежало лоском, земля чорніла. Вже не було чого вертати—досапувати ниву, бо все зарівнялося, та лише сумно лежала покинена серед мокрої ниви сапа. Катруся взяла сапу й вернула додому, увійшла в хату, кинула сапу під постіль, а сама сіла на лавицю й гірко заплакала... Діти гралися весело розбитим горщиком і з-під ока споглядали на маму,—не знали біднятка, що тими

1) Шиба—віконне скло.

2) Заасекурована—застрахована.

сльозами заллються і їх личка, коли попросять у мами хліба.

Три села впали жертвою граду.

Це нещастя селян глибоко тронуло Ядзю й вона задумала зарядити велику запомогу всієї повітової шляхти й інтелігенції на користь бідних селян. Вона розвинула надзвичайну на цей раз енергію. Намовила кількох панів і пань з сусідньої шляхти зав'язати комітет, втягнула всю вищу інтелігенцію із поблизького містечка й урядила фантову лютерію, на яку пожертвувала половину всіх своїх майстерних робіток; відтак комітет дав цілий ряд вечірок з танцями. А що того всього було замало, зблизилася вона до жінки лікаря, як очевидного компромісу між шляхтою й вищим міщанством, і об'їздила з нею майже всі важніші доми цілої околиці.

У тій прогулянці пань по околиці зі сторони мужчин, як лицар і оборонець слабшого полу, асистував пан Адам Б.

Пан Адам походив із доброї шляхетської фамілії і тепер якраз узяв у посесію село в найближчому сусідстві Солецьких. Хоч він не мав великого маєтку, а навіть по посесіях не найліпше йому велося, всетаки був пожаданим гостем у кожному домі; а коли їздив з дамами, то сама його присутність, особливо ж у домах, де були панни, побільшувала жертви.

По цілій околиці всього повіту й далше говорено про Ядзю і про її великодушні інстинкти; всюди приймаю її з найбільшими комплімен-

тами. Але коли двері замикалися, змінявся гумор жертводавців. „Тяжкі часи“, говорено, „а то ще дуть із кожного боку; та щоби то виходило хоч із чистого альтруїзму, а то лише на те, щоби повеличатися та в газетах фігурувати“. Деякі пані були певні, що Ядзя лише для того їздить і збирає складки, щоби зблизити до себе пана Адама.

Тим закидам суперечили по-правді факти, що вона завсіди займалася долею бідних і це було для неї відпорою проти лукавих людських здогадів, та все ж таки сама перед собою не могла заперечити, що чемність і уважливість пана Адама додавали їй такої сили й енергії, що вона могла поборювати такі перепони і зносити прикrostі, на які давніше тяжко б було їй здобутися.

Селяни зачували, що пані стараються на них, і стали потішатися, що легше їм прийде перебути лихо. Одна біда, що то якось довго проволікалося;—вже й зима минула, і другі засіви приходили,—а запомогти не можна було дочекатися. Люди боялися спізнити з весною; треба було старати насіння, звідки голова, а збіжжя було дороге,—люди стягалися з останнього. Місцевий орендар набив повну комору заставами й сотки видав на грубі проценти.

Були такі, що казали: коли вже чекати, то чекати; чекалося більше, почекається менше.

Катруся також зачувала, що пані хочуть чимось тих, що їм град вибив, заратувати, та хоч ніколи не спускалася на нічию ласку, та й те-

пер заробляла як могла, то все таки надіялася, що може й її пани чимось поратують.

Дочекалися.

Зачали скликати до двора людей. Як було велике подвір'я, та ціле гей би засіяв людом. Ядзя сиділа на високому ганку і сама пантрувала по ділу. Навкруги ганку стояли мішки зі збіжжям, які економ розділював із двірськими парубками. Кожному приходило по гарцеві¹⁾ збіжжя і по десять крайцарів²⁾. Гроші давала сама Ядзя.

Люди кланялися низько й цілували Ядзю в руку, але в товпі чутний був приглушений ропіт.

— Це так з тим, як без того!—вирвався голосніше якийсь жіночий голос.

Люди зацитькали її, а жінка з переляком глянула на ганок, чи там не донісся її голос.

Але Ядзя зачула, повела очима й узріла ту хвору, в якій були в хаті й рятувала в слабості. І лице її болюче скривилося.

Люди зачали розходитися. Не було чого й Катрусі чекати; і вона йшла додому, сумно споглядаючи на маленький вузлик та на десять крайцарів у кулаці...

— А що, Катруся, багато дістали ви допомоги?—запитав всміхаючись Абрамко, коли переходила коло корчми.

Катруся нічого не відповіла й пішла далі.

¹⁾ Гарнець—міра сипких тіл (декільки більша ніж 3 літри).

²⁾ Крайцар—австрійська монета вартістю трохи менш ніж 1 копійка.

У тій хвилині пан Адам заїздив гарненькими буланками на двірське подвір'я.

Ядзя повітала його з поблідлим лицем. Вона була сильно роздразнена. Зачуті слова жінки діткнули її сильно. Стільки понесла труду, прикростей, а за те не вчула навіть доброго слова! Вона довго не могла успокоїтися, хоч родичі й пан Адам старалися про не.

І коли в селі було вже темно, у дворі в гостинній кімнаті довго ще горіло світло й велася бесіда про недбальство, лінивство, п'янство, зухвальство й невдячність простого люду.

У селі не раз ще й потому бачили, як жваві коники пана Адама заїздили до двора.

Нараз розійшлися слухи, що панова панна віддається.

Це дійшло й до Василя та й Василихи, й вони довго радилися, чи не піти б до двора „повіншувати“.

Врешті зважилися піти. Змололи чвертку пшенички, як золото. Василиха спекла калачі, бо голірuch не годиться йти, хоч би й до панів.

Пан приймив їх радо, пані ще радніша була, гостила, як на храму, а як стали „з води і з роси“ віншувати, то аж заплакала з утіхи.

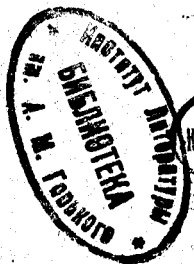
Зате панна — аж їм дивно було — як би не та стала, що була. Все така привітлива, тепер лиш як би на силу до них говорила та ніякої по ній не видно було веселости.

І це не лише Василь і Василиха запримічували. Дехто зі слуг бачив її з заплаканими очима, а покоева розповідала, що раніше, коли

паніч лише залицявся, то панна лише ходила від одного вікна до другого та виглядала його, а коли вже зговорилися, то як би її хто підміняв, і пані не раз мусить її просити, щоби до нього вийшла.

Все таки за якийсь час загуділо у дворі весіллям. Коли їхали до шлюбу, то ціле село збіглося, щоби подивитися на молодих. При кожних воротах було повно людей: чоловіків, жінок, дітей,—лише Катрусина хата була замкнена на колодку й ніхто не визирав із її обістя.

У селі знали, що вона в Грабинцях. Двоє старших дітей дала на службу між люди, а з найменшим пішла до тютюну—та дивно стало їм аж тоді, коли вже всі звідти повертали, а її ще не було—та коли розповідали, що вона там таке саме виробляє, як виробляла дівкою, видно, що її натура не покидала її.

КОНСУЛЬТАЦІЙНЕ БЮРО ДЛЯ ПИСЬМЕННИКІВ ПОЧАТКІВЦІВ ПРИ ВИДАВНИЦТВІ „ЛІМ“

Щоб допомогти письменникові-початківцю, при Державному Видавництві „Література Мистецтво“ утворилося Консультаційне бюро!

Консультаційне бюро консулює письменників з таких питань:

1. Поточна політика комуністичної партії і Рад-влади.
2. Політика партії в галузі літератури і мистецтва та вимоги, що їх ставить до літератури реконструкційна доба, питання теорії та історії літератури, критики.
3. Основні засади Марксизму-Ленінізму, філософії та історії класової боротьби.

Консбюро провадить свою роботу такими способами:

1. Усна консультація.
 2. Заочна консультація.
 3. Організація літературних диспутів, лекцій, доповідів з письменниками-початківцями.
- Консбюро має в своїй системі консультантів з таких галузей літератури та науки

1. Поезія.
2. Нарис.
3. Проза.
3. Критика.
4. Мова.
6. Філософія.
7. Історія класової боротьби.

Приймальні дні: що 2, 8, 12, 18, 22, 28 числа від 6 до 8 години вечора.

Адреса: Харків, вул. Вільної Академії, № 5. Державне Видавництво „Література і Мистецтво“.

На конвертах просимо зазначити „для Консбюро“.